

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

РАТІ ШТВАН

Розвиток краєзнавчого руху на Закарпатті в 1920-1930 роках

8.014.03 – «Середня освіта. Історія»

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня
магістра

Науковий керівник:
доц. Ферков О. В.

Ужгород 2023

Реєстрація № 1
(номер)

« 19 » грудня 2023 р. Бала Бала Е.В.
(підпис лаборанта кафедри) (прізвище, ініціали)

Дипломна робота допущена до захисту

Завідувач кафедри

Зубанич Л.Л.
(підпис) (ініціали, прізвище)

К.і.н. доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

« 20 » грудня 2023 р.

Рецензент Лавинський Л.В.
(підпис) (прізвище, ініціали)

К.і.н. доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM
ÁLLAMI FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNY
UKRÁN-MAGYAR OKTATÁSI-TUDOMÁNYOS INTÉZET
MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS EURÓPAI INTEGRÁCIÓ TANSZÉK

Ráti István

**Helyismereti mozgalom fejlődése Kárpátalján 1920-1930-
as években**

8.014.03 – „Középfokú oktatás. Történelem”

Magiszteri diplomamunka

Tudományos vezető:
Ferkó Okszana docens

Ungvár – 2023

Tartalom

BEVEZETÉS	3
1.FEJEZET. HISTORIOGRÁFIA ÉS FORRÁSOK	5
<i>1.1. A téma forrásbázisa</i>	5
<i>1.2. Historiográfia</i>	13
<i>1.3. Kutatási módszerek és módszertanok</i>	15
<i>1.4 A kutatási eredmények alkalmazása az iskolai történelemtanítás folyamatában</i>	15
2 FEJEZET. A HELYISMERETI MOZGALOM MEGSZERVEZÉSE KÁRPÁTALJÁN AZ 1920-AS ÉVEKBEN	17
<i>2.1. A Csehszlovák állam szerepe a helyismereti mozgalom megszervezésében</i>	17
<i>2.2 A kulturális szervezetek tevékenysége a helyismereti mozgalomban</i>	39
3 FEJEZET. HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK FŐ IRÁNYZATAI A XX SZÁZAD 20-AS 30-AS ÉVEIBEN	54
<i>3.1. Az anyagi kultúra emlékeinek tanulmányozása</i>	54
<i>3.2 Szellemi kultúra a történeti és lokális tanulmányokban</i>	64
<i>3.3. A helyismereti turizmus fejlődése Kárpátalján</i>	72
ÖSSZEGZÉS	78
FELHASZNÁLT FORRÁS ÉS IRODALOM JEGYZÉK	81
FÜGGELÉKEK	91

BEVEZETÉS

Az első Csehszlovák Köztársaság részévé válását követően Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) helytörténetének szerveződése jelentős tudományos eredményeket ért el a térség történelmi múltjának tanulmányozásában. A XX. század 20-30-as éveiben megszerzett történelmi és helytörténeti információk jelentős tömbje bizonyos belső strukturálásnak van kitéve. A történeti és helytörténeti anyag általánosítotttsági fokától és tudományos jelentőségétől függően épült ki a történeti helytörténet vertikális szerkezete. A Kárpátalja városaiban és különösen falvaiban amatőrök százai működtek együtt a „Prosvitával”, az O. Duhnovics Társasággal, a Néprajzi Társasággal, a T. Lehoczkiról elnevezett Múzeumi Társasággal, néprajzi és régészeti anyagokat gyűjtöttek, legendákat rögzítettek, elbeszéléseket a települések történetéről, rítusokról, szokásokról. Az amatőrök közreműködése nagy jelentőséggel bírt a történelmi és helytörténeti munka különböző formáinak fejlődésében.

Kutatás aktualitását azzal magyarázzuk, hogy annak ellenére, hogy Kárpátalja helytörténeti kutatása több mint egy évszázaddal ezelőtt, a XX. század 20-as éveinek elején kezdődött, a régió továbbra is a szláv világ egyik legkevésbé feltárt régiója maradt, ezért fontos nem csak a helytörténeti kutatások fejlesztése, hanem a helyismereti mozgalom történetének megismerése is fontos része múltunk megismerésének

Kutatás célja bemutatni a helyismereti mozgalom fejlődését Kárpátalján 1920-1930as években

A cél eléréséhez a következő **feladatokat** tűztük ki magunk elé:

- 1) Áttekinteni az állam szerepét a helyismereti mozgalom megszervezésében;
- 2) Betekinteni a kulturális szervezetek tevékenységébe, főleg a helyismereti mozgalom terén;

- 3) Bemutatni az anyagi kultúra emlékeinek tanulmányozását a Podkárpatzka Ruszban;
- 4) Ismertetni a szellemi kultúra feltárásának helyzetét a helytörténeti tanulmányokban;
- 5) Szemléltetni Podkárpatzka Rusz helyismereti turizmusának kialakulását és fejlődését.

Kronológiai határok: 1919–1938 évek. Felső határ – Kárpátalja Csehszlovák köztársasághoz csatolása. Alsó határ – Visszacsatolás Magyarországhoz. Néhány esetben ezeket az időhatárokat nem tartottuk be, mivel egyes kulturális vagy tudományos folyamatok túl nőttek a téréség u.n. csehszlovák korszakán.

Földrajzi keretek: Podkárpatzka Rusz területe, amely nagyobb részben megfelel a mai Kárpátalja területének.

Strukturális felépítése: a diplomamunka bevezetésből, három fejezetből áll, mindegyik fejezet két alfejezetre bomlik, összegzésből, a feldolgozott forrás és irodalomjegyzékből és függelékek épül fel. Az első fejezetben a kutatott téma forrásait és historiográfiáját mutatjuk be. A második fejezetben kitérünk az állam szerepére a helyismereti mozgalom megszervezésében és a kulturális szervezetek tevékenységére a helyismereti mozgalomban. A harmadik fejezetben bemutatjuk az anyagi kultúra emlékeinek tanulmányozását, a szellemi kultúrát a történeti és lokális tanulmányokban és a helyismereti turizmus fejlődését. A magiszteri munka terjedelemben 95 oldal.

1.FEJEZET. HISTORIOGRÁFIA ÉS FORRÁSOK

1.1.A téma forrásbázisa

Az 1920-as, 1930-as években Podkárpatzská Ruszban megalakult a helytörténeti mozgalom aktivistáinak csoportja, akik speciális végzettség és a szükséges módszertani ismeretek nélkül számos kísérletet tettek az eredeti történeti és helytörténeti anyag összefoglalására, rendszerezésére, és publikálja a folyóiratok oldalain. Munkájuk eredménye a „Mi Hazánk” (Наш родний край), „Karpát világ” (Карпатський світ), „Podkárpatzská Rusz”, számos Kárpátalján megjelent újság oldalain megjelent cikkek.

A Kárpátalja-Ruszon a történeti és lokális tanulmányok eredménye egy nemzetközi szakmai kutatói gárda megalakulása volt, amelynek érdekkörét elsősorban a térség történelme, folklórja, néprajza és régészete merítette ki. A történeti regionális tanulmányok külön tudományág jellegzetességeit sajátították el, elsősorban V. Hadzsega, J. Jankovics, O. Petrov, I. Panykevics, E. Nedzelszkij, J. Kral, F. Tiho, P. Sova közreműködésének köszönhetően. H. Kinakh és más hivatásos tudósok. Ebben a részben az említett tudósok főbb történeti és helytörténeti munkáinak elemzését tárgyaljuk, főbb kutatásaik feltételelesen több tematikus csoportra oszthatók: általános helytörténeti munkák, tárgyi kultúra emlékeinek tanulmányozása (régészet, építészet), kastélyok, települések stb.), néprajzi és folklórtudományi, lelki kultúratörténeti (egyházi-vallási kapcsolatok, írás, oktatás).

Az 1920-as évekig nagy mennyiségű tényanyag halmozódott fel Kárpátalja történetéről, tökéletesedtek a történeti kutatás módszertana és módszerei, pl. ennek alapján újabb kísérletek történtek a társág múltjának általánosítására, megértésére.

A két világháború közötti időszakban megjelent helytörténeti monográfiák sorában kiemelkedő helyet foglalnak el O. Petrov orosz professzor munkái, aki folytatta Kárpátalja történetének sokrétű, a XIX. század végén megkezdett

tanulmányozását. 1922-ben a tudós újabb kutatóútra indult, és soha nem tért vissza Oroszországba. O. Petrov 1932-ben bekövetkezett haláláig Prágában, időnként Budapesten élt. A tudós itt folytatta az „Anyagok a Magyar Rusz történetéhez” kiadását, amelynek utolsó kötete a szerző halála után Prágában jelent meg. O. Petrov sok időt töltött Kárpátalján, tanulmányozta a levéltárak és könyvtárak anyagait, kapcsolatot tartott a helyi értelmiséggel, történelmi és helytörténeti előadásokat tartott. A tudós figyelmének tárgya a kevésbé ismert és hozzáférhetetlen források tanulmányozása és publikálása volt. O. Petrov erőfeszítéseinek köszönhetően Kárpátalja történetét bemutató dokumentumok tucatjai kerültek tudományos felhasználásra, egyesek eredetije később elveszett.

Az összegyűjtött értékes adatok arra ösztönözték Petrovot, hogy megfogalmazza és kiadja a „Kárpát-történetírás feladatai” (Prága, 1930) című munkát. Kárpátalja történeti fejlődéséről alkotott koncepciójának nyilvánosságra hozatala előtt a szerző joggal mutatott rá a jelentős számú tanulmány és az aránytalanul szerény tudományos eredmények közötti ellentmondásra. Ennek oka a szerző szerint az volt, hogy „a kutatók állandóan ugyanazon kérdések elvarázsolt körében bolyongtak”¹. A szerző rámutatott, hogy Kárpátalja történelme mitologizálódik, és fokozatosan rombolta le ezeket a mítoszokat. O. Petrov okfejtése megérdemel egy részletes elemzést, mert ezzel a munkával a tudós megpróbálta megtörni azt az „elvarázsolt kört”, amelyben a történelmi lokális tanulmányok a XIX. század történeti és helytörténeti tanulmányainak egyik kiemelt témája. kérdés volt a „Kárpátok” Kárpátalja területére érkezésével kapcsolatban. O. Petrov rámutatott ennek a problémának fontos politikai jelentőségére. A tudós helyesen jegyezte meg, hogy egyik vagy másik nemzetnek az államban betöltött helyét és szerepét nem szabad az adott területen való megtelepedésének idejéhez kötni².

Petrov szerint a Kárpátoktól nyugatra fekvő térség megkeresztelése fokozatosan és rendszertelenül ment végbe, egészen a XV. század végéig nincs

¹ Петров.А.Л. Задачи карпаторусской историографии. – Прага, 1930. – С.5.

² Петров.А.Л. Задачи карпаторусской....С.6

információ az itteni egyházi intézményekről. A Kárpátoknak nem volt saját politikai hierarchiája, és általában sem volt politikai történelmük, létezésük mítosza a XV–XVIII. század folyamán épült fel, egy Koriatovics hercegnek tulajdonított hamis irat indította el. A XIX. század történelmi és helytörténeti hagyományának állandó eleme volt az „magyar-rusz nép politikai vezetőiről” szóló történetek reprodukálása. Petrov megdöntötte ezt a mítoszt. Több fejedelem: Rostislav Mykhailovich, Lev Danilovich, Teodor Koriatovics „rövid távú idegenek voltak, akiknek érdekei Magyarországon kívülre koncentráálódtak”¹. O. Petrov a történelemkutatókat arra szólította fel, hogy ne a múltban keressenek kitalált történelmi vezetőket, hanem Kárpátalja történetének igazi hőseit a „kárpátaljaként” ismerjék el. O. Petrov professzor, tagadva a magasabb nemesség és papság létezését, elismerte, hogy léteztek egyházi és világi rangok, de társadalmi-gazdasági helyzetüket tekintve a parasztokhoz közeledtek: „A munkácsi püspök egy szegény ember, az uradalom birtokosainak akarására adott”². Kárpátalja városi lakossága főleg magyarokból állt, a helyi lakosságnak a kétkezi munkásokat leszámítva egyáltalán nem volt burzsoázia vagy városi réteg. A lakosság társadalmi szerkezetét a parasztság és az alsópapság alkotta, akik egyformán jogfosztottak voltak.

O. Petrov felvázolta Kárpátalja tudományos kutatásának a jövőbeni főbb irányait is. Külön kiemelte, hogy sokrétű munkát kell végezni a forrásbázis rendszerezésére, a történeti és földrajzi kutatásokra, a Kárpátaljai Rusz társadalmi-gazdasági történetének tanulmányozására³.

A z 1920–30-as évek történelmi és regionális örökségében kiemelt helyet foglal el O. Petrov orosz professzor munkássága, amely történeti elemzésként épült fel, ugyanakkor koncentrált formában tartalmazott a térség múltjáról szóló, nem mindennapi nézeteket, megvolt a lehetőség arra, hogy a jövőbeni regionális tanulmányok alapjává váljon. A Prágában megjelent könyv azonban Kárpátalján

¹ Петров.А.Л. Задачи карпаторусской – С.9.

² Uo

³ Петров.А.Л. Задачи карпаторусской – С.13.

nem kapta meg a kellő visszhangot, az 1930-as évek végének – 1940-es évek közepének katonai és politikai eseményei gyakorlatilag fejlődésének legmagasabb pontján szakították meg a történelmi és helytörténeti hagyományt.

Az 1930-as évek második felében O. Micjuk „Esszék a Podkárpatzská Rusz társadalom- és gazdaságtörténetéről” című művének két kötete jelent meg. szerzője valójában O. Petrovval beszélgetett, Kárpátalja társadalmi-gazdasági életét a legrégebb időktől a XIX. század közepéig kutatva. O. Micjuk munkája kétségtelenül külön részletes elemzést érdemel.

A 20-as, 30-as években több kísérlet is történt Kárpátalja történetéről szintetizált tanulmány megírására. Ide tartoznak különösen I. Kondratovics¹. „Kárpátaljai Rusz története a nép számára” című könyvei és V. Fedeles „Kárpátaljai Rusz történelmének tankönyve a legrégebb időktől napjainkig és Csehszlovákia a 14. századig” című könyvei.²

Kondratovics munkásságának inkább kognitív, mint tudományos jelentősége volt. A szerző-lelkész, nem használt archívumot, semmilyen forrást nem vezetett be tudományos használatba, hanem elődei – A. Hodinka, O. Petrov, J. Zsatkovics, H. Sztipski, M. Hrusevski, F. Tikhoi munkáit használta a tanulmánya megírásához³.

I. Kondratovics a ruszinok történetét 5 nagyobb időszakra osztotta: a Kárpátokon túlra érkezéstől a kereszténység bevezetéséig; Kárpátaljai Rusz az Árpádok uralma alatt (896–1305); a „vegyes házi dinasztia” uralma alatt” (1305–1526); a Habsburgok birtokában (1526 – 1918). A szerző az utolsó részt „Autonóm Kárpátaljai Rusz”-nak nevezte el. Elődéihez hasonlóan I. Kondratovics is az egyháztörténetre összpontosított, és eseteként a dinasztikus problémákat is érintett. A régió gazdasági-társadalmi története a szerző figyelmén kívül maradt (kivéve Mária Terézia urbérrendezési reformját). A

¹ История Подкарпатской Руси для народа. Составив: И.Кондратович. – Ужгород, 1991. –

² Феделеш В.Й. Учебник истории Подкарпатской Руси од найдавніших часов до наших днів й Чехословакии до XIV века. – Ужгород, 1924.

³ История Подкарпатской Руси для народа. – С. 4.

szerző számos esetben került bizonyos tényekre vonatkozó saját következtetéseit, rámutatva arra, hogy „a történészek különböző véleményen vannak”¹.

I. Kondratovics könyve visszhangra talált a helyi sajtó lapjain. Az áttekintések szerzői, kiemelve a munka fontosságát, megjegyezték, hogy a mű túlterhelt egyháztörténeti tényanyaggal, nehéz stílusban íródott és rosszul illusztrált. A „Kárpátaljai Rusz története a nép számára” című munkának gyakorlatilag nem volt tudományos jelentősége, mert valójában a korábbi szerzők munkáinak kivonata volt. I. Kondratovics könyvének történelmi és regionális jelentősége abban rejlik, hogy Kárpátalja történetének egyik első, széles olvasóközönséget megcélzó beszámolója volt. A könyv a „Proszvita” könyvtárban jelent meg. Vitathatatlan, hogy némi népszerűségnek örvendett az iskolai könyvtárakban és a „Proszvita” olvasótermekben.

I. Kondratovicsot megelőzte V. Pacsovski, aki a két világháború közötti években először tett kísérletet egy népszerű esszé megírására Kárpátalja történetéről². 1920-ban a szerző Kárpátaljára költözött Kamjanec-Pogyilszkij városából, és történelemtanári állást kapott az ungvári és a beregszászi gimnáziumban. 1921-ben megjelentette a „Poskárpatzská Rusz története”. A könyv kis példányszámban jelent meg, és általában véve kevésbé ismert az olvasóközönség előtt. Később a szerző jelentősen átdolgozta, és 1938-ban Lembergben adta ki. az „Ezüstföld. Kárpátok Ukrajna évezrede”³.

A Podkárpatzská Rusz az 1920 – 1930-as években jelentős érdeklődést váltott ki Csehszlovákia és a szomszédos államok polgárai körében, mint természeti és történelmi emlékekben gazdag turisztikai központ. Ez arra készítette a helytörténészeket, hogy számos turistakalauzt, kézikönyvet és füzetet adtak ki. Pusztán oktatási értékkel bírtak, de eredeti történeti és helyismereti

¹ История Подкарпатской Руси для народа. Составив: И.Кондратович. – Ужгород, 1991. – с 8

² Пачовський В. Історія Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1921. 120 с.

³ Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України. – Львів, 1938. – 2-е вид. – Нью-Йорк: Говерля, 1959. – 69 с.

anyagot tartalmaztak. Példaként szolgált az 1923-ban J. Kral által készített „Útikalauz Podkárpatzská Ruszban és Szlovákiába Kassától keletre” című útikönyv¹.

Sok hasonló kiadványt szenteltek Podkárpatzská Rusz fővárosának - Ungvárnak. Az egyik legsikeresebb Ungvárnak szentelt útikönyv 1935-ben jelent meg az „Iskolai segítség” kiadónál „Podkárpatzská Rusz fővárosának címjegyzéke és útmutatója” címmel. Eredeti tájékoztató anyagokat tartalmazott: F. Gabriel „Ugvári kalauz”, Rauscher „Új Ungvár”, P. Sova „Ungvár múltjából”.

Hasonló helytörténeti populáris irodalom jelent meg Kárpátalja Rusz más városaiban is. 1935-ben Munkácson jelent meg a „Munkács. A város és környéke útmutatója” című könyv, amely többek között értékes történelmi és helytörténeti cikkeket tartalmazott J. Jankovich a T. Lehoczky Múzeumi Társaság vezetőjétől²

A Podkárpatzská Rusz Csehszlovákiába való belépésének 10. évfordulójára hivatalos kormányzati gyűjteményeket készítettek „Podkárpatzská Rusz” címmel és adtak ki cseh és orosz nyelven, amelyek értékes tudományos és helytörténeti anyagokat tartalmaztak³. A Prágában, cseh nyelven megjelent gyűjtemény összeállítója J. Zatloukal lett, a prágai „Kárpátaljai Rusz Baráti Klubjának” vezetője, majd a Kárpátaljai Rusz Baráti Klubjának vezetője. J. Zatloukálnak sikerült bevonnia a gyűjtemény elkészítésébe ismert helytörténészeket, I. Pankevicset, A. Hartlt, J. Nedzelskit és másokat. A „Podkárpatzská Rusz” hivatalos kiadásai jubileumi jellegűek, értékes sajátos történelmi és helytörténeti anyagokat tartalmaztak, amelyek összefoglalták az 1920-as években és a 30-as évek első felében történeteket.

¹ Král J. Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí a Slovenskem východně od Košic. Mukačevo, 1923. – 116 s.

² Мукачево. Путеводитель по городу й окресности. – Мукачево, 1935. – 59 s.

³ Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгород, 1936. – 196 с.

A két világháború közötti időszakban a Csehszlovák Köztársaságban megjelent helytörténeti kiadványok között kiemelt helyet foglalt el a „Csehszlovák helytörténet” című kiadvány. Ez a többkötetes kiadvány a Csehszlovák Állam valamennyi régiójából, így a Podkárpatzská Ruszból is, összefoglalva a legfrissebb regionális információkat. A történelmi személyekről, a települések és kerületek történetéről, kolostorokról, templomokról, néprajzi és folklór-, irodalomtudományi és nyelvtudományi adatokról a „Podkárpatzská Rusz nyelve”, „Irodalom”, „Népek”, „Néprajz”, „Oktatás”, „Állam” cikkek csoportosítottak. E cikkek többsége önálló történelmi és regionális jelentőséggel bírnak, és az alábbiakban elemezzük őket.

A Kárpátaljának szentelt értékes helytörténeti anyagok a két világháború közötti időszakban az akadémiai csehszlovák enciklopédiában jelentek meg, különösen a „Podkárpatzská Rusz” című cikkben. A Kárpátalja ókori történetének szentelt töredék szerzője anélkül, hogy véleményét érvekkel alátámasztotta volna, határozottan kijelentette, hogy a Kárpátaljai Rusz keleti része a Bolgár Királysághoz tartozik és bolgárok éltek ott, míg a nyugati része a Nagy-Morvia része volt. A XI. században a szerző szerint két párhuzamos folyamat ment végbe – a bolgárok magyarok általi kitelepítése és Galíciai ruszinok Kárpátalja mai területére betelepülése.

Az elemzett cikk felhívja a figyelmet V. Tarasovics, J. de Kamellis, M. Olsavski, A. Bacsinszki püspökök pozitív szerepére az egyház szerepének felemelésében a Magyar Ruszban, a kulturális folyamatok aktiválásában. A szerző a helytörténeti irodalom bibliográfiáját is megadta, amely több tucat tételt tartalmazott.

Számos, a Podkárpatzská Rusznak szentelt helytörténeti anyag, amelyet R.T. rejtjelnévvel írtak alá, nyilvánvalóan Františko Tikhomhoz tartozik.

A történeti és regionális tanulmányok új, csak a két világháború közötti időszakban megjelenő sajátossága a bibliográfiai művek megjelenése. Ez a tény egy bizonyos határ- és viszonyítási pont volt, amely egyrészt összefoglalta a

XIX. század és a XX. század elején történtek eredményeit. A XIX. században egyetlen bibliográfiai munka sem jelent meg Kárpátalján. Néhány információ ebben a kérdésben csak I. Levickij galíciai bibliográfus „A XIX. századi galíciai-orosz bibliográfia, kiegészítve a Magyarországon és Bukovinában bevezetett orosz kiadásokkal (1801 - 1886)¹” című munkája, amely Lembergben jelent meg 1895-ben.

Az első bibliográfiai kiadványok, amelyek a XX. század 20-30-as éveiben jelentek meg Kárpátalján, általános problémáknak vagy egyéni szereplőknek szentelték. J. Kral, aki 1923-ban adta ki a „Podkárpatzská Rusz földrajzi bibliográfiája” című könyvet, az elsők között végzett ilyen munkát. A könyvet széles körben ismerték a helytörténészek, tudományos jelentőségét a mai napig megőrizte.

1928-ban Ungváron is megjelent F. Arisztov „A. V. Duhnovics által írt nyomtatott művek kronológiai jegyzéke”² című tanulmánya. Az említett művek, valamint az újságok és folyóiratok speciális rovatai, különösen a „Podkárpatzská Rusz”, a „Mi hazánk”, a „Proszvita” tudományos gyűjtemény, értékes bibliográfiai anyagokat tartalmaztak, és hozzájárultak a történelmi és regionális tanulmányok továbbfejlesztéséhez. Hasonló bibliográfiát állított össze A-Kralickij és J. Fencik hagyatékához³.

A Podkárpatzská Rusznak a Csehszlovák köztársasághoz való csatlakozását követő első években számos olyan mű jelent meg, amelyek elsősorban információs és propaganda jellegűek, nem pedig tudományos és helytörténeti, és elsősorban a polgárok igényeit hivatottak kielégíteni. Közéjük

¹ Левицкий Й. Галицко-русская библиография XIX столетія, дополненная русскими изданиями в Венгрии и Буковине (1801-1896). Львов, 1896.- 161 с.

² Аристов Ф. Хронологический перечень напечатанных сочинений А.В.Духновича // Карпатский Свет. – 1928. – № 7. – С. 221-228.

³ Аристов Ф. Ф. Анатолий Федорович Кралицкий. Историко-литературная справка // Карпаторусский Сборник. Подкарпатська Русь в честь президента Т. Г. Масарика, 1850-1930. – Ужгород: Школьная Помощь, 1931. – С. 68-78. Аристов Ф. Ф. Хронологический перечень напечатанных сочинений Евгения Андреевича Фенцика. – Ужгород: Школьная Помощь, 1932. – 15 с.

tartozik A. Honza „Podkárpatzská Rusz” munkája¹ és K. Kadlec azonos nevű füzeté².

Jelentős adatokat tartalmaz A Voloshyn. „A „Proszvita” Társaság alapítása és fejlesztése. Az 1937.X.17-i Ungvári Össznevelési Kongresszuson elhangzott absztraktról.” cikke, amely a „Proszvita” társaság 1938-as évi népnaptárában jelent meg³.

Az 1920 – 30-as években megjelent Kárpátalja történeti helytörténeti összefoglaló munkái több mint egy generáció kutatóinak fáradságos munkájának eredményeként születtek. Az említett munkák különböző tudományos értékel rendelkeznek és iskolai kézikönyvként használták, Kárpátalja múltjának széleskörű olvasóközönségének megismertetését, a történeti és regionális tudomány továbbfejlesztését szolgálták.

1.2. Historiográfia

A Podkárpatzská Rusz helyismereti mozgalma fejlődésének historiográfiája a regionális történettudomány egyik fontos aspektusa, amely tükrözi a megközelítések, irányzatok és eredmények alakulását ennek az egyedülálló történelmi kontextusnak a vizsgálatában.

A történettudományok doktora, Dmitro Danilyuk professzor előkelő helyet foglal el a témát kutató történészek között. Nevéhez fűződik nemzeti újjászületésünk kiemelkedő alakjainak – Mihalo Lucskai, Ju. Huca-Venelin, Iván Orlay, Vasil Kukolnyik és még sokan mások. Életük, sokrétegű tevékenységük fontos helyet foglal el D. D. Danylyuk „Történelemtudomány

¹ Honza A. Podkarpatska Rus – Praha, 1919.

² Kadlec K. Podkarpatska Rus – Praha, 1920.

³ Волошин А. Заснування й розвиток Товариства «Просвіта». З реферату, виголошеного на сепросвітянському з'їзді в Ужгороді дня 17.X.1937. *Народний календар товариства «Просвіта»* на рік 1938. Ужгород, 1938. : <https://web.archive.org/web/20160625115342/http://litopys.org.ua/volosh/volosh17.htm> utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

Кárpátalján (XVIII. század vége – XX. század első fele)” című doktori disszertációja lapjain.

Bár D. D. Danylyuk több mint 100 tudományos művet írt a fent említett kérdésekről, mi csak a főbbekre koncentrálunk, amelyek közé tartozik az „V. Hadzsega – Kárpátalja történetének és kultúrájának kutatója”¹, „Kárpátalja történetének népszerűsítése a Szülőföldünk című folyóirat oldalain”².

Megemlítendő Vasil Kerecmán munkássága is, mágpedig az olyan publikációi mint „Ivan Pankevich és a 20-as és 30-as évek Kárpátalja történeti regionális kutatásának problémái”³, „Történelmi és helytörténeti anyagok a „Szülőföldünk” magazin oldalain (1922–1939)”⁴, „„Podkarpatska Rus” Helytörténeti folyóirat”⁵, „A „Prosvita” helytörténeti tevékenysége Kárpátalján”⁶, „O. Petrov és V. Francev, mint Kárpátalja történetének kutatói”⁷, Közszervezetek tevékenysége: (20-30-as évek)⁸.

¹ Данилюк Д. В. Гаджега - дослідник Історії і культури Закарпаття. Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії культури країн Центральної і Південно-Східної Європи.- Ужгород, 1993. – Вип. 2. – С-187-193.

² Данилюк Д. Популяризація історії Закарпаття на сторінках журналу "Наш родний край". Тези ІІІ народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження О.Маркуша. – Хуст,1991. – С.11-15.

³ Керецман, В. Іван Панькевич і проблеми історичного краєзнавства на Закарпатті в 20–30-х рр. Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича : (23–24 жовт. 1992 р.) Закарпат. край. т-во «Просвіта», Закарпат. краєзнав. музей. Ужгород, 1992. – С.193-195.

⁴ Керецман, В. Ю. Історико-краєзнавчі матеріали на сторінках журналу «Наш родний край» (1922–1939) .Науковий вісник Ужгородського університету : сер. : Історія. Вип. 1. Ужгород, 1995. – С.55-59.

⁵ Керецман В. Ю. Краєзнавчий часопис «Подкарпатська Русь». Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30 рр. ХХ ст.» М-во освіти і науки України, Ужгород. держ. ун-т, Каф. історії України. Ужгород, 1992. – С.70-74.

⁶ Керецман, В. Ю., Керецман Н.П. Краєзнавча діяльність «Просвіти» на Закарпатті Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник І (ХV). Ужгород : Закарпат. край. т-во «Просвіта», 1996. – С.52-57.

⁷ Керецман, В. Ю., Король, І. Ф. О. Петров та В. Францев як дослідники історії Закарпаття. Науковий вісник Ужгородського університету : сер.: Історія. Вип. 1. Ужгород, 1995.

⁸ Керецман, В. Ю., Ліхтей, І. М. Діяльність громадських організацій : [20–30-ті рр.]. Нариси історії Закарпаття. – Т. ІІ : (1918–1945) Ужгород. держ. ун-т, Ін-т карпатознав., Закарпат. облас. орг. т-ва охорони пам'яток історії та культури. Ужгород : Закарпаття, 1995. – С.413-429.

1.3. Kutatási módszerek és módszertanok

A kutatás módszertani alapját a historizmus, az objektivitás, a világnézeti pluralizmus és a tolerancia elve alkotja. A munka során általános tudományos és kifejezetten történeti módszereket is alkalmaztunk a kitűzött feladatok megoldásához.

Az általános logikai módszerek közül az elemzés és szintézis módszerét, az empirikus módszerek közül pedig a rendelkezésre álló források és tudományos irodalom elemzésének módszerét alkalmaztuk. A kifejezetten történeti módszerek közül a munkában történeti-összehasonlító, problémakronológiai, konkrét-történeti módszereket alkalmaztunk.

1.4 A kutatási eredmények alkalmazása az iskolai történelemtanítás folyamatában

Helytörténeti kutatásunk eredményei gyakorlati jelentőséggel bírnak, mivel nem csupán a régióval kapcsolatos témákban való elmélyült tanulmányozás során alkalmazhatók, hanem tanórán és tantermen kívül tevékenységek során is felhasználhatóak. A kutatások anyagai hozzájárulhatnak az iskolai tanterven kívüli projektekhez és az érdeklődésre számot tartó tevékenységekhez, elősegítve ezzel a diákok szélesebb körű ismeretszerzését és kreativitását.

Ezen kívül, a szülőföld történelmének népszerűsítése és az iskolamodellbe bevezetése a múlt különböző aspektusai megismerésével ösztönző hatást gyakorolhat a fiatalabb generációra. Az ilyen kezdeményezések serkenthetik a diákok érdeklődését a történelem iránt, és lehetőséget teremthetnek a mélyebb történeti megértésre és a jövőbeni tudományos tevékenységekre. Az így szerzett tudás és élmények pedig hozzájárulhatnak a diákok személyes és szakmai fejlődéséhez.

Az iskolamodell bemutatása és a szülőföld történelmének népszerűsítése által a diákoknak lehetőségük nyílik szorosabb kapcsolatba kerülni a helyi kultúrával és identitással. Az ilyen tudás és személyes élmények segíthetnek abban, hogy a fiatalabb generációk jobban megértsék a múltat, és felkeltse bennük a tudományos kutatás iránti érdeklődést.

2 FEJEZET. A HELYISMERETI MOZGALOM MEGSZERVEZÉSE KÁRPÁTALJÁN AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Kárpátalja történelmi sorsa nehéz volt, é az Ukrajnába vezető út hosszú és tövises volt. Ukrajna felé vezető úton a régió a Magyar Királysághoz, az Osztrák Birodalomhoz, az Osztrák-Magyar Monarchiához és a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott. Volt egy hősies és egyben tragikus lapja a Kárpát-Ukrajna.

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követően a térség lekossága lehetőséget kapott szabadon kialakítani további sorsát. Már 1919. január 21 én a Huszton összeült a Magyarországi Rutén Kongresszus kinyilvánította óhaját az Egységes Ukrajnához való csatlakozásról¹. Viszont a valós történelmi helyzetben ez lehetetlennek bizonyult. 1919- január végére a vidék sorsának kérdésében két fő irányzat dominált: a csehszlovák és az ukrán. Végül Kárpátalját a Csehszlovák köztársasághoz csatolták az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződéssel². Az 1920-as és 1930-as években elkezdődött Kárpátalján az ukrán eszme céltudatos érvényesítése. T. G. Masaryk elnök és társa, E. Benesh többször is kijelentette, hogy a ruszinok a kisorosz, azaz az ukrán nép részei. Ennek a folyamat egyik alapvető része lett a helyismereti mozgalom patronálása a központi és helyi állami szervek részéről.

2.1. A Csehszlovák állam szerepe a helyismereti mozgalom m megszervezésében

A helytörténeti mozgalom kárpátaljai már a XIX-ik század elején kezdődött (egyes kutatók szerint - még korábban is) és egyenetlenül fejlődött. Egyes történelmi periódusokban felerősödött, például a XIX. század közepén,

¹ Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Львів, 1994. – С.224.

² Kárpátalja. 1919-2009: történelem, politika, kultúra. – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2009. – 47.old.

amikor O. Duhnovics, A. Kralickij, O. Pavlovics és mások voltak a mozgatórugói ezen mozgalomnak. Ezt követően a helytörténeti hagyományt a térségben csak néhány lelkes személy erőfeszítése tartotta fenn. Ennek a hosszú időszaknak az volt a jellemzője, hogy az akkori Kárpátalján a regionális tanulmányokállami támogatást nélkülöztek.

A helytörténeti hagyományokat kis létszámú lelkes kutató tartotta életben, akik nem csak tudásukat, szabadidejüket, megtakarításaikat szentelték ennek az ügynek, hanem gyakran karrierjüket is feláldozták. Ez szükséges volt, de nem volt elegendő a helytörténeti kutatások fejlődéséhez. Az egyéni kutatók kezdeményezése mellett szükség volt a kisebb-nagyobb civil szervezetekre is, melyek célja a történelmi és helytörténeti kutatások fejlesztése, néprajzi, régészeti, folklór anyag gyűjtése és feldolgozása, múzeumi gyűjtemények, könyvtárak kialakítása, történeti és helytörténeti irodalom kiadása. A helyismereti kutatások sikeres előrehaladásának fontos feltétele volt a kedvező állami politika, az illetékes állami struktúrák megfelelő hozzáállása a helytörténeti szervezetekkel szemben, megfelelő anyagi, tárgyi és szervezeti segítség. A helytörténeti kutatások fejlődésében fontos szerepet játszott az egyház támogatása.

Ezek az állapotok Kárpátalján a XX. század 20-30-as éveiben alakultak ki, amikor Podkárpátszka Rusz az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaság része lett. Ez az 1918-1919-ben lezajlott bonyolult belső és nemzetközi folyamatok eredménye volt. az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával Kárpátalja elé több lehetőséget állítottak a közigazgatási és területszervezési probléma megoldására. A térség további sorsával kapcsolatos döntéseket jelentősen befolyásolta a helyi politikailag aktív lakosság egy részének, az USA-ban működő ruszin emigráns szervezetek, valamint az első világháborúban győztes államok helyzete. E tényezők többsége szempontjából az egykori Magyar Rusznak a Csehszlovák köztársaságba való belépése volt az optimális, és az 1919. szeptember 10-én aláírt Saint-Germain-békeszerződés rögzítette a

térség belépését a Csehszlovák köztársaságba¹.

A Csehszlovák Köztársaság jelentős figyelmet fordított a tudomány, irodalom, művészet fejlesztésére, de különös attitűddel, ideológiai szempontokat szemelőt tartva leginkább az őslakos rutén nép kulturális, művelődési törekvéseit ápolta. A kultúra átfogó támogatása az újonnan létrejött állam fontos belső funkciójává vált. Ez teljes mértékben vonatkozott a Podkárpatzka Ruszra is, lehetőséget adva Csehszlovákiának, hogy erősítse a demokratikus állam imázsát, és hangsúlyozza a különbséget a Prága ruszinokkal szembeni álláspontja és Budapest hosszú ideig képviselt álláspontja között. Továbbá, a Podkárpatzka Rusz megígért autonómiájának megadása több okból is késett a politikai következetlenséget pedig a csehszlovák kormány azzal próbálta kompenzálni, hogy elősegítette a kárpátaljai kultúra fejlesztését és e térség tudományos tanulmányozását, különösen a helytörténet terén.

Időről időre előkerültek a helytörténeti problémák, amelye központi és helyi hatóságok figyelmébe kerültek. A Csehszlovák Köztársaság parlamentje már 1918-1922-ben megkezdte a szükséges jogszabályi keretek megteremtését mindenekelőtt a történelmi emlékek védelmére. A végrehajtó hatalom struktúrájában a Csehszlovák Köztársaság Iskolai és Közoktatási Minisztériuma közvetlenül foglalkozott a helyi tanulmányok fejlesztésének problémáival. A vonatkozó projektek finanszírozása általában ezen a szerven keresztül történt, ez koordinálta és felügyelte a helytörténeti munkát a helyszínen. A Népmúzeum és a Prágai Állami Régészeti Intézet tudományos és módszertani segítséget nyújtott a helytörténeti kutatóknak és az érdeklődő szervezeteknek.

1919-ben megkezdődött a Podkárpatzka Rusz új közigazgatásának kialakítása, mindenekelőtt a központi hatóság – a Polgári Közigazgatás². Tíz osztályból állt. A polgári közigazgatás alosztályai közül az 1919-ben megjelent

¹ Tarján M. Tamás 1919. szeptember 10. A saint-germaini békeszerződés aláírása [Internetes felület] rubicon.hu

² Tokar M, Fedinec Cs. *A csehszlovák állam integráló politikája*. In: Kárpátalja 1919 - 2009: történelem, politika, kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010 – 48 old

iskolaügyi osztály követlenül a helytörténeti problémákkal foglalkozott. A polgári közigazgatás alosztályai közül az 1919-ben ugyanebben az évben megjelent iskolai dolgozat közvetlenül a helytörténeti problémákkal foglalkozott. Első vezetője a cseh J. Pešek volt, aki tevékenységében ügyesen ötvözte az állam érdekeit a térség érdekeivel, és jelentős tekintélynek örvendett a helyi értelmiség köreiben. A két világháború közötti húsz évben ezt az osztályt „Skolsky odbor aut. vldy Podkarpatske Rusi v Uzhorode ra Skolsky referat pri civilni sprave Podkarpatske Rusi¹”, hívták.

1928 júliusában átszervezték a közigazgatási rendszert. A polgári közigazgatás helyett a területi közigazgatás jött létre, amelybe az iskolai osztály kivételével a polgári közigazgatás összes korábbi osztálya tartozott. Utóbbi, már az előtt is sokkal szélesebb jogkörrel bírt, mint amit a neve sugall: az oktatási problémák mellett kulturális, művészeti, sajtó, közéleti szervezetek stb. Az 1928-as reform után az iskolai osztály még nagyobb szervezeti elkülönülésre tett szert, 1930-tól Referat Ministerstva skolstvi a narodni osvety v Uzhorode néven működött. 1920 és 1935 között kiadta a „Kormányhírnököt”², amely fontos forrása a két világháború közötti helyi közigazgatás tevékenységének tanulmányozásának. 1938-ban az osztályt Husztra evakuálták, ahol megszűnt.

Az 1920-as és 1930-as években a Podkárpatzská Rusz kormányzói és alkormányzói hivatala számos fontos dokumentumot adott ki, amelyek a régió helytörténeti tevékenységének egyes vonatkozásait szabályozták. Jelentősen hozzájárult a két világháború közötti időszak helytörténeti kutatásaihoz a Munkácsi görög-katolikus egyházmegye, külön kolostorok, mindenekelőtt a munkácsi, Podkárpatzská Rusz regionális levéltára.

A helytörténeti tevékenység fontos része maradt a történelmi és kulturális

¹ Hýbl F. Školství na Podkarpatské Rusi v průběhu první Československé Republiky. Науковий вісник Закарпатського художнього інституту. – 2013. – № 3. – С. 251-263.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/newtracaar_2013_3_27. utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

²Світлана Лобода Преса Закарпаття як складова педагогічної періодичної преси України 1900 – 1930-х рр. XX ст.: <http://ipa.udpu.edu.ua/article/view/15089/12896> utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

emlékek azonosítása, nyilvántartása és védelme. Ez a probléma elsősorban a Podkárpatzská Rusz számára volt aktuális, amely az első világháború és az azt követő európai nemzetközi események következtében az újonnan létrejött csehszlovák állam része lett. A kormány- és jogszabályváltás, az átmeneti időszak bonyolultsága oda vezetett, hogy a történelmi emlékek védelmét célzó törvények és szabályzatok valójában nem voltak érvényben. Ez helyrehozhatatlan károkat okozott a régió helytörténeti tanulmányainak fejlődésében.

Számos esetben figyelmetlenség történt, és néha a múlt emlékeihez való hanyag hozzáállás. Különösen a kiváló helytörténész, Lehoczky Tivadar (Függelék A) 1915-ben bekövetkezett halála után gyűjteményének egy része majdnem örökre elveszett régióink számára¹. Csak a közvélemény és különösen a csehszlovák közigazgatás aktív állásfoglalása, valamint a hosszas bírósági tárgyalások tették lehetővé, hogy ezt az helytörténeti örökséget megmentésük és a kollektív Kárpátalján maradjon. A kormánynak jelentős összegeket kellett ehhez adományoznia.

A Kárpátalján 1918-ig hatályos jogszabályok nem fordítottak kellő figyelmet a történelmi és kulturális emlékek védelmére. A jogviszonyoknak ezt a körét csak a kulturális műemlékek megőrzéséről szóló 1881. évi XXXIX. törvény² és az 1916. évi IV. törvény 6 bekezdésének³ büntetőjogi rendelkezései szabályozták.

A Csehszlovák Köztársaság első törvényei között az 1918. december 10-én elfogadott, a műemlékek védelméről szóló törvény szerepelt, amely ugyanazon év december 16-án lépett hatályba. E törvény 12. paragrafusa kimondta, hogy Csehszlovákia területén tilos minden egyes levéltárat,

¹ Boros László Az Országos Lehoczky-múzeum létrejötte és működésének kezdete (1907–1928) Acta Beregsasiensis 9. évf. (2010.) [Internetes felület] niif.hu utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

² 1881. évi XXXIX. törvénycikk - 1. oldal - Ezer év törvényei [Internetes felület] jogtar.hu utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

³ [1916. évi IX. törvénycikk - 1. oldal - Ezer év törvényei \[Internetes felület\] jogtar.hu](#) utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

múzeumot, tudományos gyűjteményt, könyvtárat és ókori tárgyat elidegeníteni, megsemmisíteni és kivinni. E törvény 13. paragrafusa előrelátóan kimondta, hogy e törvény hatálya kiterjed a volt Magyarország többi területére is, amely a jövőben a Csehszlovák Köztársaság része lesz, és annak joghatósága alá tartozik.

Ez a törvény és az Osztrák-Magyar monarchia korábbi törvényei alapján a Csehszlovák köztársaság kormánya 1920. október 10-i, N 2457/920 számon kelt levelében azt javasolta Podkárpatzská Rusz kormányzójának, hogy adjon ki saját rendeletet a történelmi emlékek védelméről. Figyelembe véve a történelmi emlékek védelmének fontosságát, a Podkárpatzská Rusz kormányzója és polgári közigazgatása már a 1920-as évek első felében számos rendeletet adott ki ezzel kapcsolatban.

Az első ilyen tartalmú dokumentum 1921. augusztus 27-i keltezésű, mely tartalmazta az állami jogi védelem alá eső objektumok listáját: levéltárak, tudományos és múzeumi gyűjtemények, népi kultúra emlékei, amelyek legkésőbb a XIX. század első felében keletkeztek, függetlenül attól, hogy magán- vagy köztulajdonban voltak. Ezeket a tárgyakat tilos volt elidegeníteni, elvinni és megsemmisíteni. E rendelet megszegése 1000-2000 koronás pénzbírsággal és 6 hónapig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A szabálysértés tárgyává vált tárgyakat elkobozták. A rendelet 5. pontja kimondta, hogy azoknak a személyeknek, akik megakadályozták az ókori műemlékek Podkárpatzská Rusz határain kívüli kivitelét, joguk van az áru értékének 10%-ának megfelelő jutalomban részesülni. A meghatározott bűncselekmények ügyében a városi és kerületi önkormányzatok, valamint a Kárpátaljai Rusz polgári közigazgatása volt jogosult elbírálni.

Ez a parancs nemcsak a műemlékek védelmét nyilvánította ki, hanem ennek végrehajtási mechanizmusát is kidolgozta. A 7 bekezdés megállapította, hogy a történelmi és kulturális műemlékvédelem területén végzett közvetlen munkára kilenctagú „konzervátor bizottságot” hoztak létre. „A bizottság jogosult

a köz- és magántörténeti kincseket és könyvtárakat, műemlékeket, valamint a köz- és egyházi épületekre vonatkozó határozatokat felülvizsgálni, ellenőrizni azok inventárait, ellenőrizni az 1 bekezdésben felsorolt tárgyak kereskedelmét; jogában áll bizonyítékot kérni a régiségek eredetéről „. Sajnos pénzügyi problémák miatt ez a kérdés több mint 15 évig nyitott maradt.

Az 1921. augusztus 27-én kelt rendelet 8. paragrafusa megállapította, hogy a „konzervatori szakbizottság” felállítása előtt „a műemlékvédelmi feladatokat és hatásköröket a polgári közigazgatás iskolai beszámolójára bízták”.

Annak ellenére, hogy a rendeletet 1921-ben fogadták el, visszamenőleges hatállyal rendelkezett, és 1918. december 16-án lépett hatályba, vagyis attól a pillanattól kezdve, amikor hatályba lépett a Csehszlovák köztársaság megfelelő törvénye¹.

Nyilvánvalóan a megbízás elfogadásának kezdeményezője a „Proszvita” társaság volt. Ezt bizonyítja az 1921 májusában kelt rendelet tervezet, amelyet a „Proszvita” vezetői a Podkárpatzská Rusz polgári közigazgatásához intéztek.

A polgári közigazgatás 1921. augusztus 27-én kelt rendelete volt az első kísérlet a Podkárpatzská Rusz közigazgatásának a történelmi és kulturális emlékek védelmének ellenőrzésére, elsősorban azért, hogy megvédje azokat az államon kívüli illegális elszállítástól. Ezzel a dokumentummal az iskolai dolgozat megkapta a megfelelő jogosítványokat, így ez a testület irányította és koordinálta általában a regionális tanulmányok és ezen belül a műemlékvédelem munkáját. Ez a dokumentum korántsem volt tökéletes, a fő figyelmet a történelmi emlékek régió határain kívülre történő kivitelének tilalmára összpontosította, de nem szabályozta kellőképpen e tárgyak könyvelésével és védelmével kapcsolatos munkát.

Ezt követően az iskolaügyi osztály elkészítette a következő dokumentumot, amelyet 1925. szeptember 11-én fogadtak el a kormányzó,

¹ Федака П. Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі – України (1920-1939) – Ужгород, 1991 – С.22.

kormányzóhelyettes és az iskolaügyi osztály vezetője aláírásával –« Rendelet a Podkárpatzská Rusz történelmi és természeti emlékeinek védelméről».

Ez a rendelet tizenegy fejezetből állt, és teljesebb volt, mint az előzőek. Az I. fejezet kimondta, hogy minden történelmi, kulturális és tudományos értékkel bíró tárgy állami védelem alatt áll, ami az 1921. évi sorrendben nem volt így. A dokumentum kimerítő listát adott az állami védelem alatt álló tárgyakról. Kilenc nagy csoportra osztották őket: építőművészeti emlékek, szobrászati emlékek, festészeti, elsősorban templomi emlékművek, kézműves műemlékek, templomi használati tárgyak, régiségek, ókori művészet emlékei, természeti emlékek és az állatvilág ritka képviselői. Nemcsak a közvetlen résztvevők, hanem az összeesküvőtársak is bekerültek a rendelet megszegéséért felelős entitások közé. Kidolgozásra került a történelmi és kulturális emlékek védelmére vonatkozó hatályos jogszabályok megsértésének egyértelmű büntetésrendszere, valamint megőrzésük és megmentésük ösztönző rendszere. E tekintetben az iskolai esszé hatásköre jelentősen bővült

A rendelet VI. szakasza külön szabályozta a régiségek adásvételét. Az ilyen megállapodások ellenőrzésének kötelezettsége a polgári közigazgatás ipari osztályát terhelte. A városi és kerületi önkormányzatok, a közjegyzők, a csendőrség, a pénzügyi szolgálatok, a vasúti osztály, a muzeális intézmények vezetői, az iskolák igazgatói és tanárai, a gyűjteménytulajdonosok bizonyos funkciókat kaptak a történelmi és kulturális emlékek védelmében.

Jelentős figyelmet fordítottak az építészeti emlékek, elsősorban az egyházi emlékek védelmére. Külön engedély nélkül megtiltották a történelmi épületek újjáépítését, bővítését, javítását, körülöttük biztonsági zónát alakítottak ki.

Kiemelkedő jelentőséggel bírt az elemzett rendelet VIII. fejezete, amely minden gyűjteménytulajdonost (magán- és jogi személyt) közvetlenül kötelezett arra, hogy hat hónapon belül bejegyeztesse gyűjteményeit az iskolaügyi osztálynál. A szabálysértőket 15 napos börtönbüntetéssel és 200 koronás pénzbírsággal sújtották.

2000 koronás pénzbírsággal fenyegetve a polgári közigazgatás 1925-ös végzése arra kötelezte a kincset megtalálókat, hogy nyolc napon belül adják át azt az állami hatóságoknak. Önkéntes átadás esetén pedig a kincs értéke harmadának megfelelő jutalomra számíthatott az, aki ezt megtette .

Külön szekció állapította meg az egyházi szervezetek szerepét az egyházi műemlékek védelmében. Külön kimondta, hogy „az egyházmegyei kormány előzetes hozzájárulása nélkül tilos mindenféle egyházi tárgy (liturgikus ruhák, díszletek, képek stb.) árusítása. Az 50 éves múltra visszatekintő objektum régi egyházi műemléknek számít”

1918–1925 között a Csehszlovák köztársaságban és a Podkárpatzská Ruszban törvényi és szabályozási keretet fogadtak el, amely szabályozta a történelmi és kulturális emlékek számvitelének, azonosításának és védelmének fő szempontjait. Különösen fontos volt a Csehszlovák köztársaság 1918.12.10-i törvénye és a Podkárpatzská Rusz polgári közigazgatásának 1921.8.27-i és 1925.9.11-i rendelete. Ezen dokumentumok elfogadása és betartása fontos előfeltétele és egyben szerves része volt a két világháború közötti kárpátaljai történelmi és helytörténeti tevékenységnek¹.

Az 1920-as és 1930-as években Podkárpatzská Ruszban a történelmi és helytörténeti munkát szervező és koordináló központ az állami szervek mellett a polgári közigazgatás iskolai osztálya volt. Tevékenységének ez a területe rendkívül szerteágazó és hatékony volt. Az iskolai osztály a két világháború közötti időszakban folyamatosan szem előtt tartotta a kárpátaljai városok és falvak régi műemlékek feltárását és megőrzését, a helytörténeti kutatás fejlesztését, a szakirodalom kiadását, a múzeumi tevékenység szervezését, a helytörténet iskolai programokba való beépítését stb. A kormányzó, a polgári közigazgatás, az iskolai osztály sok esetben számos állami szervezeten keresztül lépett fel.

A csehszlovák törvényhozás a magyar törvényhozástól eltérően

¹ Федака П. Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі – України (1920-1939) – Ужгород, 1991 – С.21.

nagymértékben leegyszerűsítette a közéleti és politikai szervezetek megalakításának eljárását, ami a húszas években ezek számának növekedéséhez vezetett Kárpátalján. A helyi közigazgatásban a legfontosabb tisztségeket betöltő cseh köztisztviselők sajátos hatással voltak a Podkárpatzská Rusz társadalmi és kulturális életének élénkítésére.

A kárpátaljai értelmiség legaktívabb része már 1919-ben felismerte a kulturális és oktatási szervezet létrehozásának szükségességét. Összetett folyamatok eredményeként, amelyekben a galíciai bevándorlók (I. Pánykevics, V. Bircsák stb.) jelentős szerepet játszottak, és 1920-ban Ungváron megalakult a „Proszvita” társaság. Megalakulásának egyik legaktívabb kezdeményezője A. Volosin volt, a szervezőbizottságban többek között leendő ellenfele, S. Fencik is helyet kapott¹. A polgári adminisztráció iskolai osztálya a Proszvita megalapítására is felfigyelt, ezt bizonyítja az osztályvezető I. Pesek jelenléte a társaság alapító ülésén (Függelék B). Ellentétben a „Proszvitával”, amely ukránfil pozíciót foglalt el, 1923-ban megalakult a ruszofil „O. Duhnovics Társaság”. Mindegyikük hasonló programelvű mellék- és párhuzamos struktúrákat (ifjúsági, női) alkotott. A „Proszvita” és az O. Duhnovich társaság megpróbálták felügyelésük alá venni az olyan civil szervezeteket, amelyek formálisan kívül estek a nemzeti vitákon. A két világháború közötti időszak Podkárpatzská Rusz társadalmi és kulturális életének az ukrán és ruszofil áramlatok konfrontációja volt. Ennek a konfrontációnak a szférájába kerültek azok a szervezetek is, amelyeknek kizárólag helytörténeti problémákkal kellett foglalkozniuk: például a T. Lehoczky múzeumi társaság a ruszofil ideológia szférájába tartozott, a Podkárpatzská Rusz Néprajzi Társasága pedig valójában a „Proszvita” strukturális részlege.

A „Proszvita”, az O. Duhnovics társaság, a Pedagógiai Társaság, többek között, kiterjedten és szisztematikusan foglalkozott a helytörténeti tanulmányok fejlesztésével. E társaságok aktivistái a helyi lakosság egyik vagy másik

¹ Федака П. Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі – України (1920-1939) – Ужгород, 1991 – С.23.

nemzetiségét igazolva kerestek érveket a térség történetében, néprajzában, folklórában stb. T. Lehoczky múzeumi társaság, a Podkárpatzská Rusz Néprajzi Társasága és néhány kisebb szervezet kizárólag helyismerettel foglalkozott.

Az említett társaságok helytörténeti munkájának eredményessége nagymértékben függött a kormányzati struktúrákkal való együttműködésük sikerességétől, és mindenekelőtt a civil közigazgatás iskolaügyi osztálya. Ez az államhatalmi testület járult hozzá az említett szervezetek legalizálásához, és ezen keresztül jutottak hozzá a szükséges finanszírozáshoz. Az iskolaügyi osztály koordinálta munkájukat, munkájuk felett elsősorban pénzügyi ellenőrzést végzett.

A Csehszlovák köztársaság 1918. december 10-i törvényével és a Podkárpatzská Rusz kormányzói és polgári közigazgatásának 1921. szeptember 11-i rendeletével összhangban a 20-as és 30-as években megjelent iskolaügyi osztály folyamatosan ellenőrzés alatt tartotta a történelmi és kulturális emlékek védelmének problémáját, amelyek nélkül lehetetlen lenne a helytörténeti munka. Gyakorlatilag nem volt a térségben olyan szakember, aki a történelmi és kulturális emlékek védelmével foglalkozott volna. A Podkárpatzská Rusz Polgári Igazgatósága a prágai Népmúzeumhoz fordult azzal a kéréssel, hogy ajánljon szerzőt, aki röpiratot írna a műemlékvédelem problémáiról. A múzeum igazgatója, J. Schraml ennek érdekében Prohazka J. professzort ajánlotta, aki a prágai Károly Egyetemen identikus nevű kurzust tanított.

A Prosvita aktivistája, M. Novakivszkij 1921-ben az iskolaügyi osztályhoz jelentéssel fordult a dolgok állásáról és a Podkárpatzská Rusz történelmi emlékeinek védelmével kapcsolatos sürgető feladatokról. Ugyanakkor a „Prosvita” egy A. Volosin, I. Pankevics és V. Hadzsega által aláírt levelet küldött a polgári közigazgatásnak egy „konzervátorok bizottságának” kinevezésének szükségességéről – olyan tisztviselőkről, akik rendelkeznek a szükséges jogokkal a történelmi és kulturális emlékek védelmének ügyében. J. Pesek, V. Hebej, V. Hadzsega, F. Zapletal, V. Szulincsak, M. Radvani, I.

Pankevics, M. Novakivszkij és H. Sztripszkij-t javasolták a bizottság tagjainak. 1921. augusztus 11-én az iskolaügyi osztály ismételt levelet kapott „Proszvítától” azzal a kéréssel, hogy gyorsítsák fel a bizottság megalakítását. Ebben és a hasonló levelekben példákat hoztak fel arra, hogyan pusztultak el a történelmi emlékek a helyreállítás során. Sajnos az 1920-as évek elején a polgári közigazgatásnak nem sikerült ilyen bizottságot létrehoznia, és csak az 1930-as évek második felében vezették be a Podkárpatzská Rusz legtöbb kerületében a Konzervátorok Intézetét.

Elegendő létszám és finanszírozás híján az iskolaügyi osztály és a polgári adminisztráció azonban hatékonyan ellenőrizte a régiségvédelem állapotát. Ebben a munkában a helyi önkormányzatok, iskolaigazgatók, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye vezetői és más polgári közigazgatási struktúrák is részt vettek. 1925. január 25-én a polgári közigazgatás körlevelet adott ki az önkormányzatoknak, amelyben megtiltotta a régiségek illegális kivitelét a Podkárpatzská Rusz határain kívülre. A legtöbb ilyen levelet Rozszipal A. alkormányzó írta alá.

1926. november 30-án az alkormányzó arra kötelezte az iskola- és építésügyi kormányzatot a görög-katolikus egyházmegye hivatalával együtt, hogy készítsenek leírást a Podkárpatzská Rusz fatemplomairól¹. Az iskolaügyi osztály közvetlenül részt vett a templomok, kápolnák, keresztek stb. javításában, helyreállításában. A régió különböző városaiból és falvaiból több tucat tanítót és papot bevonva ebbe az ügybe, az iskolaügyi osztály a 20-as évek közepére minden történelmi értékkel bíró kőkeresztet és kápolnát figyelembe vett.

A 20-30-as évek iskolaügyi osztály kitartó és következetes munkájának köszönhetően több száz történelmi és kulturális emléket mentettek meg az elszállítástól és megsemmisüléstől, amelyek a kárpátaljai történelmi helytörténet fejlődésének anyagi alapját képezték. Ez mindenekelőtt T. Lehoczky gyűjteményére vonatkozik, amely a XX. század elején az Osztrák-Magyar

---

¹ Кобаль Й. Бібліографічний покажчик до праць Т.Легоцького. Вступ. – Ужгород, 1990. – С. 34.

monarchia egyik legnagyobbja volt. A tulajdonos halála után gyermekei a gyűjtemény jelentős részét eladták L. Zinger pozsonyi kereskedőnek. Ám a Podkárpatzská Rusz és a Csehszlovák Köztársaság hatóságai, akik tudomást szereztek erről a tényről, megtiltották L. Zingernek a gyűjtemény exportját. A küzdelem 1929-ig tartott, az állami költségvetésből ez utóbbinak jelentős összeget fizettek ki, és az értékes gyűjtemény Munkácson maradt, majd a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum alapja lett. Ezt követően 1934-ben a helyi hatóságok meghiúsították I. Weiss kereskedő azon kísérletét, hogy Rákovoból Amszterdamba vigyen egy régiséggyűjteményt. Ezt segítette elő különösen a polgári közigazgatás 1925. január 25-i körlevele, amely arra kötelezte a helyi önkormányzatokat, hogy ne engedjék meg az ősi emlékek elvitelét Podkárpatzská Rusz határain kívülre.

A kápolnák, keresztek, templomok és egyházi jelentőségű tárgyak a többi műemlék közül a legnagyobb történelmi és kulturális értékkel bírtak. E műemlékek védelme és megőrzése az állami szervek és az egyház erőfeszítéseinek összehangolását követelte meg. Az Iskolai és Közoktatási Minisztérium még 1921-ben levélben fordult a különböző felekezetek vezetőihez azzal a javaslattal, hogy állítsanak össze listákat a történelmi és kulturális értékkel bíró egyházi tárgyakról. Külön adatokat gyűjtöttek arról, hogy ezek közül az objektumok közül melyek voltak Magyarország területén, hogy visszakerüljenek Podkárpatzská Ruszba. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye vezetése készségesen találkozott az adminisztrációval. A Munkácsi püspök vikáriusa, A. Kartcuba egyik levelében az iskolaügyi osztályhoz így számolt be: „Megtiszteltetés számomra, hogy tájékoztathatom szakszerű leírásának megszervezése ügyében egyidejűleg felszólította az egyházmegye papságát, hogy kormányzóját biztosítsa a szükséges segítséggel”.

Az egyházi intézmények a helytörténettel foglalkozó állami szervezetekkel is együttműködtek, különösen a „Proszvitával”, a Duhnovics társasággal és másokkal. 1923-ban az ungvári „Proszvitának” már volt néhány

kiállítási tárgya, de nem volt hol kiállítani. Az ungvári Baziliánus Atyák kolostorának apátja erre a célra ajánlotta fel a kolostor egyik helyiségét, ahová a múzeumi gyűjteményt áthelyezték.

1925-ben a prágai múzeumi körökben felmerült az ötlet, hogy néhány történelmi és kulturális értékkel bíró kárpátaljai templomot Prágába szállítsanak. Ez célszerű volt, tekintettel arra, hogy a Csehszlovák köztársaság fővárosában a kárpátaljai művészet népszerűsítése folyt, és reményt adott e műemlékek megőrzésére az utókor számára. Az egyik első templom, amelyet 1929-ben Prágába költöztettek a Podkárpatzská Rusznak a Csehszlovák köztársasághoz való csatlakozásának 10. évfordulója alkalmából, a Medvegyivci falu temploma volt. A szlovákiai állami műemlékvédelmi osztály már 1927-ben az ungvári iskolaügyi osztályhoz fordult egy utasítással, amely szabályozta a régi templomok lebontásának és újak építésének eljárását. Az állami hatóságoknak gyakran sikerült megállítaniuk a visszaéléseket ezen a területen. 1929-ben az Alsó Vizsnitza (Нижня Визниця) plébánia hívei elhatározták a XVII. századi templom eladását. A hatályos jogszabályokkal ellentétben Nove Davidkovo falu egyik lakója megpróbálta megvásárolni, és még 300 korona kauciót is fizetett. Csak a polgári adminisztráció beavatkozása tette lehetővé a templomépítészeti műemlék megmentését a pusztulástól.

A helyi hatóságok konstruktív álláspontja a történelmi és kulturális emlékek védelmével és megőrzésével kapcsolatban hozzájárult a Podkárpatzská Rusz múzeumi gyűjteményének feltöltéséhez. A KMÁL több tucat dokumentum található, amelyek arról tanúskodnak, hogy a kincsek nagy részét átadták az illetékes hatóságoknak, és később rendszerint kiegészítették a munkácsi Lehoczky Múzeum kiállítását. Előfordult, hogy a polgári adminisztráció vagy az iskolaügyi osztály történelmi értékű tárgyakat vásárolt tulajdonosaiktól a múzeumba való átadás céljából.

A T. Lehoczky múzeum, az O. Duhnovics társaság és a „Proszvita”, valamint egyéni kutatók-helytörténészek (például O. Petrov) állami struktúráktól

kapott támogatást a helytörténet fejlesztésére. Ugyanakkor a polgári közigazgatás és más illetékes szervek folyamatosan ellenőrizték az állami források hatékony felhasználását. 1930-ban a „Proszvita” társaság kapott egy levelet a rendőrségtől, amelyben ez állt: „Mivel az Ön társasága állami támogatást kapott a múzeumi munkához, Önnek listát kell bemutatnia minden múzeumi tárgyról”.

Az állami szervek a pénzügyi ellenőrzésen és a beszámolókon túl egyfajta „kreatív beszámolót” is követeltek a helytörténeti szervezetektől. 1933-ban a munkácsi bíró kötelezte a Lehoczki Múzeumot, hogy tartson kiállítást a város történetének szentelve. A kiállítást több száz munkácsi lakos látogatta meg, köztük a legtöbb városi iskola diákja.

A polgári közigazgatás iskolaügyi osztálya regionális helytörténeti kiállítások szervezőjeként működött, és koordinálta a Podkárpatzská Ruszból származó kiállítások gyűjtését a Prágában megrendezett hasonló kiállításokhoz. Az 1923-as év második felében S. Makovszkij végzett ilyen munkát, melyek eredményeit a „Podkárpatzská Rusz népművészete” gyűjtemény rögzíti. A fórumra való felkészülés során számos helytörténeti kiállítást rendeztek iskolákban, városokban, kerületekben, amelyeken olyan kiállításokat választottak ki, amelyek később Prágában a Podkárpatzská Ruszt képviselték. Ez a munka a húszas évek második felében a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának és a Podkárpatzská Rusz belépésének 10. évfordulójának előkészítése és megünneplése során jelentősen felerősödött. Az iskolaügyi osztály szervezője volt az 1928-as brünni Podkárpatzská Ruszt képviselő kiállításnak.

Hasonló rendezvényekre 1929-ben is sor került. K. Kohanij, az iskolaügyi osztály munkatársa, aki a tanórán kívüli munkáért volt felelős, több tucat helytörténészt vont be, köztük tanárokat és diákokat a Genfben megrendezésre kerülő nemzetközi néprajzi kiállítás műtárgyai gyűjtéséhez.

A diákok és tanárok történelmi és helytörténeti munkába való bevonását

célzó iskolaügyi osztály tevékenységei nem korlátozódtak a kiállításokra; progresszív és szisztematikus volt. Az iskolai tanárok minden szinten a köztisztviselők kategóriájába kerültek, akik hozzájárultak a helytörténeti információk összegyűjtéséhez és a szűk kutatói körtől a tömegközönséghez, elsősorban a diákokhoz való eljuttatásához. Tanárok hatására több száz diák lett a helytörténeti mozgalom résztvevője, a számukra elérhető kutatásokat végeztek, helytörténeti körök tagjai lettek és helytörténeti folyóiratokban publikáltak. A helytörténet a hazafias nevelés és a nemzeti öntudat kialakításának egyik meghatározó tényezőjévé vált. Éppen ezért a különböző országos irányzatú közéleti szervezetek nagy figyelmet fordítottak a történelmi és helytörténeti munkára.

Podkárpatzská Ruszban a csehszlovák oktatási rendszer kialakulásának kezdete óta felvetődött az iskolákban a helytörténet, mint kötelező tananyag bevezetése az iskolai tantervbe. Számos európai országban a 20. század eleje óta tanulnak ilyen tantárgyat az iskolákban, így pl. Csehországban 1915 óta. Ott megfelelő módszereket dolgoztak ki, tankönyveket adtak ki, szakembereket képeztek. Az egykori Magyar Rusz iskoláiban ilyen tárgyat nem tanultak. Bevezetésének szükségességét először J. Pesek iskolaügyi osztály vezetője jelentette be 1920-ban az ungvári „Tanár” című újság oldalain¹. 1921-ben az iskolaügyi osztály rendeletet adott ki, amely szerint a helytörténetet középfokon bevezették az iskolai programokba². Az 1923-as iskolai programok „a szülőföld tudománya középszinten a realitások közé tartozik, és a legmagasabb szinten a társalgás tárgytudományának kiterjesztése, mint külön tantárgy.”³. Ám számos pedagógus a gyermekkorpszichológiai sajátosságokat és az európai tapasztalatokat figyelembe véve szorgalmazta a területismeret tantárgy általános évfolyamon történő bevezetését: „A szülőföld tudománya minden iskola számára nagyon fontos, a legnagyobb az általános iskolák, amelyek első feladata a

¹ Пешек Й. Наука о родном краю. *Учитель*. – 1920. – №1-2.

² Подкарпатська Русь. – 15.6.1926. – №6. – С.133.

³ Подкарпатська Русь. – 15.6.1926. – №6. – С.133.

gyermek nevelése, vagyis nemcsak a tudomány közvetítése, hanem az összes lelki erő harmonikus fejlesztése a gyermek lelki életének mindhárom oldala, vagyis az elme, az érzések, ill. az akaratért”¹.

Pedagógus-helytörténészek véleménye szerint a tájegység tanulmányozásának nem csak az egyik tantárgynak kell lennie, hanem az alapfokú oktatásnak az alapja is, „mert csak a szülőföldön keresztül lehet méltó gyermek megismerni más országokat, embereket és társadalmi körülményeiket”².

A 20-as évek elejétől a helytörténet tantárgy lett, ami az iskolaügyi osztály és a Podkárpatzská Rusz tanárainak érdeme volt.

A két világháború közötti húsz év során a pedagógiai és helytörténeti kiadványok oldalain folytatódtak a megbeszélések a helytörténet-oktatás módszertanának fejlesztéséről, folytatódott a tapasztalatcsere. Az 1924-ben elhunyt J. Peseken kívül az említett publikációk szerzői I. Panykevics, P. Jácko, F. Ahiy és más neves helytörténeti tanárok voltak.

I. Panykevics, felhívta a figyelmet az iskolaügyi osztály tevékenységére a regionális tanulmányok iskolai programokban történő megvalósításában, „Néhány figyelem és javaslat a szülőföld tudományára” című cikkében rámutatott ennek a folyamatnak a hiányosságaira. A szerző külön megjegyezte, hogy az iskolaügyi osztályon nem fordítanak kellő figyelmet a tanárok és a tanulók bevonására a falvak és környékeik helytörténeti kutatásába, és ők maguk sem mutatnak nagy lelkesedést. Csehország pozitív példájára hivatkozva, ahol az 1920-as évek közepére az egyes közigazgatási körzetek tanárai megfelelő helytörténeti monográfiát adtak ki, I. Panykevics felszólította kollégáit, hogy tegyenek közzé néhány információt a „Podkárpatzská Rusz” helytörténeti folyóirat oldalain³

¹ Пешек Й. Наука о родном краю. *Учитель*. – 1920. – №1-2.

² Яцко П. Научованя краснзнавства в народной школе. *Подкарпатська Русь*. – 1926. – №6. – С.132.

³ Панькевич І. Деякі уваги і пропозиції до науки о родном краю. *Подкарпатська Русь*. – 1926. – №2. – С.34-35.

A helytörténeti folyamat megszervezésében a két világháború közötti időszakban figyelemre méltó szerepet játszott P. Jacko, a perocsini gimnázium igazgatója, régész, a „Podkárpatzská Rusz „ folyóirat szerkesztője, aki látóterébe tartozott többek között, a helytörténeti módszer, amelyet a „Helytörténetoktatás a népiskolában”¹ című cikk vázol fel. P. Jacko nézeteit tömörebben és szisztematikusabban fogalmazta meg a helytörténet iskolai oktatásának problémáiról a Podkárpatzská Rusz Pedagógiai Társaság második általános kongresszusán, 1926. május 8-án tartott beszédében, intenzívebbé kell tenni a tanárok kutatómunkáját, és ebbe a munkába aktívabban be kell vonni a diákokat, speciális helytörténeti kurzusokat kell szervezni, egyes falvak, városok, kerületek történetét publikálni².

Az 1920-as és 1930-as években az iskolai programokat és a helyi tanulmányok módszertani ajánlásait továbbfejlesztették. Ezt elősegítették a Csehszlovák Köztársaság Iskolai és Közoktatási Minisztériuma által 1930-ban és 1933-ban kiadott iskolai alapok. 1936-ban a Nasa Skola című újságban a Podkárpatzská Rusz tanárai részletes havi programokat találtak maguknak a helytörténet menetéről, amiket 1938-ig használtak. Szinte minden témához a szerző F. Agij további irodalmat is ajánlott [46].

A történelmi lokális tanulmányok iskolai tanulmányozásának javítása és egységesítése érdekében 1930-ban az „Ucsitely” című újság tipikus kurzusprogramokat közölt huszonnégy témakörből:

1. Az első emberek megjelenése Podkárpatzská Rusz területén.
2. Az emberek első települései: Mala Hora, Djákovo, Csornij mocsár.
3. Az első történelmi népek Podkárpatzská Ruszban.
4. Szlávok.
5. A szlávok felosztása.
6. Románok kitelepítése Kárpátaljára.

¹ Подкарпатська Русь. – 1926. – №6. – С.132-139.

² Протокол II загального з'їзду Педагогічного товариства Підкарпатської Русі (19.5.1926). Подкарпатська Русь – 1926. – №2. – С.145-152.

7. A magyarok bejövetele és a ruszinok életének kezdete a magyarság alatt.

8. Az orosz nyelv és az orosz kultúra hatása a magyarság életére és kultúrájára. 9. Ruszin települések.

10. A magyar királyi udvar kapcsolatai a kijevi és galíciai királyok udvaraival.

11. A ruszinok kulturális és gazdasági rendszere az Arpadházi királyok alatt.

12. Tódor Korjatovics korszaka.

13: Unió és annak nagy hatása a ruszinok kulturális helyzetére.

14. II Rákóczy Ferenc felkelése

15. A görögkatolikus egyház kulturális eredményei.

16. A ruszinok – a kultúra hordozói külföldön.

17. A ruszinok kulturális helyzete a XIX. század elején.

18. 1848-as forradalmi idők.

19. A nemzeti kultúra fejlődése a XIX. század második felében.

20. Az első világháború előtti idők.

21. A népi kultúra kezdete.

22. Világháborús idők.

23. Forradalom. Orosz szélsőséges és népi mozgalmak.

24. Kultúra és gazdaság fejlesztése az új államrendszerben”¹.

A helytörténelmi tanulmányok iskolai tanulmányozása egy ilyen program keretében nemcsak oktatási, hanem elsősorban nevelési jelentőséggel bírt, hozzájárult az iskolai ifjúság hazaszeretetének kialakulásához. A kárpátaljai iskolákban sem ezt megelőzően, sem utána nem tanultak ilyen volumenű helytörténelmi tanulmányokat.

A pedagógiai és helytörténelmi kiadványok oldalain a polgári közigazgatás iskolaügyi osztályának munkatársai nemcsak történelmi helytörténelmi

¹ Ворон А. До реформи школьного навчання історії. *Учитель*. – 1930. – №7-10. – С.135-136.

programokat, módszertani tanácsokat közöltek, hanem többször is felvetették a helytörténeti tanárok szakképzett állományának képzését.

Az 1930-as évek eleje óta az iskolaügyi osztályának nyári szünidei helytörténeti kurzusokat indított Podkárpatzská Rusz tanárai számára. Konkrétan 1931 nyarán a következő programmal tervezték: „Podkárpatzská Rusz helyi tanulmányai” (I. Panykevics), „A huculok foglalkozásai és élete” (A. Voron), „Az iskolai helyi tanulmányok módszertana” (O. Markus), „Fényképezés az iskolában és a természetben”, „Természetrajz” (Y. Roubal) és mások¹. Ezeket a kurzusokat az iskolaügyi osztály költségvetéséből finanszírozták, ami fontos bizonyítéka annak, hogy az adminisztráció odafigyel a helytörténeti problémákra. A „Kormányhírnök” 1931-ben arról számolt be, hogy „80 jelentkező harminc helyre jelentkezett önként a nyári helytörténeti kurzusokra”. Közülük 27 tanárt választottak ki, köztük kettő - román iskolákból. J. Pesina szerint 20 tanár fejezte be sikeresen a helyi tanulmányok nyári programját².

A kurzusok eredményességét elősegítette az előadások és gyakorlati órák kombinációja, valamint a metodológia tanárok, különösen I. Panykevics és O. Markus magas képzettsége. Javasolták a pedagógusoknak, hogy kezdjenek történelmi és helytörténeti tanulmányokat templomuk, iskolájuk, falujuk történetének feltárásával, szervezzenek iskolai múzeum termeket. Innen a kiállítási tárgyak átkerülhetnek a regionális múzeumba, vagy szemléltetőeszközként szolgálhatnak helytörténeti órákon. A tanároknak javasolták az iskolai krónikák vezetését és az iskolai levéltárak rendszerezését is. Az 1920-as és 1930-as években több tucat iskolai múzeum terem jött létre és működött a kárpátaljai iskolákban.

Az iskolai helytörténet-tanulás szükséges feltétele volt a tankönyvek és egyéb helytörténeti szakirodalom elkészítése és kiadása, amely a polgári

¹ Вакаційні краєвознавчі й природописні курси в Рахові. *Подкарпатська Русь*. – 1931. – №5-6. – С.133.

² Пешина Й. Краєзнавчий курс для учителів народних шкіл в Рахові. *Подкарпатська Русь*. – 1931.- №7. – С.137-141.

közigazgatás iskolaügyi osztályának hatáskörébe tartozott. A XIX - XX. század eleji szerzők kutatása hozzáférhetetlenek voltak a diákok és a tanárok számára. A 20-as évek eleje óta a tankönyvhiányt gyakran folyóiratok, elsősorban a „Podkárpatzská Rus” és a „Mi Hazánk” (Наш родний край) folyóiratok pótolták. Az iskolaosztály erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Kárpátalja minden iskolája megkapja ezeket és más kiadványokat.

A folyóiratok nem tudták pótolni a tankönyvet, így már a 20-as évek elején elkezdtek az elkészítését. A 20-as évek első felében megjelent első helytörténeti tankönyv szerzője a gimnázium igazgatój, M. Hrihasij volt.

1926-ban megjelent O. Markus és M. Spicer „A szülőföldről” című tankönyve általános iskolások számára. Tartalmazta a szükséges információkat városok, falvak, kerületek történetéről, építészetéről, festészetéről, irodalomról, templomokról, néprajzról, régészetéről, társadalmi-gazdasági kapcsolatokról. A tankönyv nem volt hiányosságok és hiba mentes. A szerzők kritikátlanul publikáltak számos olyan történelmi témát, amelyeket források nem erősítettek meg, például a 16. századi könyvnyomtatásról a Hrusovoi kolostorban stb. A tanulmány készítői nem használták kellőképpen kortársaik, különösen V. Hadzsega egyháztörténész kutatásait.

Az 1930-as években a polgári közigazgatás iskolaügyi osztálya segítette az amatőröket a helytörténeti kiadványok elkészítésében „Környékünk” néven, amelyek egyetlen terv szerint készültek, de Podkárpatzská Rusz különböző kerületeit ismertették. 1931-ben Ju. Herzanics és S. Kutlan tanárok kiadtak egy ilyen tankönyvet a Huszt kerület iskolái számára. Az általános földrajzi és néprajzi információkon kívül Huszt és környéke falvai leírását is tartalmazta. A kézikönyvet a helytörténeti tanárok és az iskolaügyi osztály szakemberei komolyan átnézték. A könyv 3000 példányban jelent meg, ebből 760-at iskolaügyi osztály vásárolt meg, és ingyenesen adtak át elsősorban vidéki iskoláknak.

A két világháború közötti időszakban Kárpátalján fontos helytörténeti

probléma volt a múzeumi ügyek megfelelő szervezése és egységesítése. Számos iskolai múzeum működött, regionális szinten a múzeumokat a „Proszvita”, az O. Duhnovics társaság, a Néprajzi Társaság, a T. Lehoczki társaság hozta létre. Az ilyen szétszórtság negatívan hatott a muzeológia helyzetére, gyengítette a helytörténeti munka egészét. A polgári közigazgatás a 20-as évek eleje óta igyekezett megszerezni a múzeumi tevékenységet. Ebből a célból 1923-ban az iskolaügyi osztálynál létrehozták a „Podkárpatzská Rusz Regionális Muzeológiai Intézményét”, melynek vezetője az iskolaügyi osztály vezetője volt. A charta szerint ennek az intézménynek nemcsak szervezeté, hanem tudományos központtá is kellett volna válnia. Sajnos ez a projekt nem valósult meg, és a „múzeumalapítás” tevékenysége kimerült a charta elfogadásával.

A kárpátaljai helytörténeti mozgalom 20-as, 30-as években bekövetkezett jelentős felemelkedését számos objektív tényező határozta meg. Meghatározó volt általában a csehszlovák állam, azon belül is a helyi közigazgatás konstruktív, kedvező helyzete. A 20-as évek eleje óta a Csehszlovák Köztársaságban elsősorban a történelmi és kulturális műemlékvédelem területén olyan törvényi és szabályozási keretek jöttek létre, amelyek nélkül a helytörténeti kutatás fejlesztése lehetetlen volt. A helytörténet megszűnt az egyéni lelkesek munkája lenni, hanem tömegmozgalom jellegét szerzett az O. Duhnovics társaság, T. Lehoczki társaság, a „Proszvita”, a Néprajzi Társaságnak és másoknak köszönhetően. Az állam kedvező feltételeket teremtett ezen egyesületek tevékenységéhez, biztosította számukra a szükséges anyagi támogatást. A Podkárpatzská Rusz polgári közigazgatásának iskolaügyi osztály közvetlenül foglalkozott a helytörténeti problémákkal. Jelentős elismerés illeti első vezetőjét I. Peseket. A két világháború közötti időszakban az iskolai dolgozat több száz történelmi és kulturális emléket mentett meg, köztük T. Lehoczki gyűjteményének jelentős része. Az 1920-as évektől az iskolaügyi osztálynak sikerült kötelező tantárgyként bevezetni a helytörténetet az iskolai programokba, tankönyveket és kézikönyveket adtak ki, programokat dolgoztak

ki, és pedagógiai szakembereket készítettek. Az iskolaügyi osztály finanszírozta a két világháború közötti időszak helytörténeti rendezvényeinek nagy részét, és felügyelte az érintett közéleti szervezetek tevékenységét. Az egyházi intézmények, levéltári intézmények, egyéb állami szervek jelentős szerepet vállaltak a helytörténeti munkában, tevékenységük megteremtette a szükséges feltételeket a közszervezetek és az egyes helytörténeti kutatók munkájához.

2.2 A kulturális szervezetek tevékenysége a helyismereti mozgalomban

A XIX század folyamán a helytörténeti tanulmányok az egyéni lelkes kutatók erőfeszítései révén alakultak ki, akik gyakorlatilag nem koordináltak és nem egységesítették erőfeszítéseiket. Az ilyen helyzetet az magyarázza, hogy a meghatározott időszakban Kárpátalján nem alakultak ki stabil, kulturális és oktatási munkát végző közéleti egyesületek.

A XX. század elején voltak sikerebb próbálkozások egyfajta „érdeklubok” létrehozására. Közülük is figyelmet érdemel a T. Lehoczki múzeumi társaság, amely 1907-ben alakult meg Munkácson. Tagjai letették az első helytörténeti múzeum alapjait, jelentős mértékben hozzájárulva a térség történelmi és helytörténeti hagyományához. A társadalom azonban, mivel nem kapott kormányzati struktúráktól, főleg anyagi támogatást, nem tudta teljes mértékben kiaknázni a benne rejlő lehetőségeket.

A XX. század 20-as éveinek elejével jobbá vált a helyzet az országban. Rövid idő alatt jelentős számú közéleti szervezet alakult ki, amelyek nagyszámú tagot és szimpatizánst vonzottak magukhoz különböző társadalmi rétegekből. A szervezetek a legkülönbözőbb alapokon alakultak: nemzeti, politikai, szakmai, alkotói stb. Ezt elősegítette a demokratikus csehszlovák törvényhozás és a nagyszámú, Ukrajnából, Galíciából és Oroszországból Kárpátaljára érkezett, szervezői munkatapasztalattal rendelkező emigráns. Számos közintézmény gerincét képezték, amelyek maguk köré vonták a helyi lakosság hasonló

gondolkodású embereit.

Annak ellenére, hogy Kárpátalja helytörténeti kutatása több mint egy évszázaddal ezelőtt, a XX. század 20-as éveinek elején kezdődött a régió továbbra is a szláv világ egyik legkevésbé feltárt régiója maradt. Természetes, hogy számos társadalmi és kulturális társaság foglalkozott bizonyos mértékig a helytörténet problémáival, mint például a „Proszvita”, az O. Duhnovics társaság¹. Rajtuk kívül a két világháború közötti időszakban Kárpátalján olyan szervezetek működtek, amelyek érdeklődési köre nem korlátozódott a helytörténeti kérdésekre – a T. Lehoczky Múzeumi Társaság, a Podkárpatyszká Rusz Néprajzi Társasága és más múzeumi társaságok.

Ezek gyakran különböző nemzeti vagy politikai pozíciókban álltak, konfliktusba kerültek egymással. De mindennek ellenére valamilyen formában történelmi és helytörténeti munkával foglalkoztak, amely tárgyilagosan hozzájárult Kárpátalja tudományos és kulturális fejlődéséhez a két világháború között.

A körülményekből adódóan a történészeknek sokáig nem volt lehetőségük a XX. század 20-30-as éveiben Kárpátalján működő közéleti szervezetek tevékenységének tanulmányozására. Az elmúlt években a helyzet javult, számos társaság a kutatók tudományos érdeklődésének tárgya lett. A hazai történetírásban azonban nincsenek próbálkozások a 20-as és 30-as években Kárpátalján tevékenykedők közéleti egyesületek történeti és helytörténeti tevékenységének átfogó, szisztematikus elemzésére, hogy jellemezzék az egyes társadalmak és nyomtatott szerveik hozzájárulását a régió múltjának tanulmányozásához.

A két világháború közötti időszak Kárpátalja egyik legmasszívabb és legbefolyásosabb szervezete a „Proszvita” volt². Az ukrán mozgalom és az

¹ Пецкар М. З історії діяльності культурно-освітнього Товариства імені О.В.Духновича в 20-ті роки ХХ століття. *Актуальні питання історії Закарпаття*. Зб. наук. студ. робіт. – Ужгород, 1992. – С. 27-32.

² Стряпко І. Товариство «Просвіта» у громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939). – Ужгород «Інформаційно-видавничий центр ЗІППО», 2012. – с.115

Ukrán Eszme előőrseként a társadalom jelentős figyelmet fordított a helytörténet fejlesztésére, a régió múltjának tanulmányozására, múzeumépítésre stb. A 20-as, 30-as évek értelmiségi tevékenysége az utóbbi évtizedekben számos felszólalás tárgyát képezi tudományos konferenciákon és folyóiratokban. P. Fedaka kísérletet tett a „Proszvita” két világháború közötti időszak tevékenységének összefoglalására „Esszé a Kárpát-Russz-Ukrajna „Proszvita” egyesület történetéről” című brosrában¹.

1919-ben megkezdődtek a „Proszvita” létrehozásának előkészületei, és 1920 májusában megkezdte működését a társaság. M. Brascsaiko vezette, a testületben A. Voloshin, V. Hadzsega, V. Zselvtvai, P. Medvigy, M. Sztripszkij, I. Pankevics, M. Tvoridlo, A. Stefán, M. Dolinai, S. Klochurak, V. Suba és mások voltak². A társaság stratégiai céljai alapján vezetői kiemelt figyelmet fordítottak a történelmi és helytörténeti munka különböző formáira: történelmi emlékek feltárása és megőrzése, helytörténeti múzeum szervezése, Podkárpatzská Rusz történetének tanulmányozása és e tanulmányok publikálása, a lelkesek széles körének bevonása a helytörténeti munkába. Az ezeken a területeken végzett hatékonyabb munka érdekében a „Proszvita” legaktívabb tagjai megfelelő osztályokat és bizottságokat hoztak létre: múzeum-könyvtári, kiadói, Podkárpatzská Rusz helységneveivel foglalkozó bizottság, irodalmi és tudományos osztály, amelyek később jelentős mértékben hozzájárultak a helytörténeti szervezéséhez és koordinálásához³.

A „Proszvita” aktivistái régi műemlékek feltárásával és megőrzésével foglalkoztak, ami közvetlenül befolyásolta a történelmi és helytörténeti kutatások állapotát és minőségét. Információkat gyűjtöttek az régi

¹Федака, П., Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі–України (1920–1939) – Ужгород 1990. – С.11.

² Волошин А. Заснування й розвиток Товариства «Просвіта». З реферату, виголошеного на Всепросвітянському з'їзді в Ужгороді дня 17.X.1937. *Народний календар товариства «Просвіта» на рік 1938.* – Ужгород, 1938. – С. 67-72.:<https://web.archive.org/web/20160625115342/http://litopys.org.ua/volosh/volosh17.htm> utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

³ Федака П. Нарис історії товариства« Просвіта» Карпатської Русі–України (1920 -1939) – Ужгород 1990. – С.11-12.

templomokról, kolostorokról, egyéb épületekről, a mindennapi élet műemlékeiről, leírták és elküldték a „Proszvita” igazgatóságának¹. Ez lehetővé tette ezen műemlékek megőrzésével és védelmével kapcsolatos kérdések felvetését a kormányzat előtt, mindenekelőtt - a Kárpátaljai Rusz iskolai dolgozata előtt.

A történelmi és kulturális emlékek védelmének témáját, a történelmi helyismeret fejlődésében betöltött fontosságát V. Zalozetszkij „Proszvita” tag vetette fel, aki a „Proszvita tudományos gyűjteményben megjelentette „A műemlékvédelmi munkák feladatai a Podkárpatzská Ruszban” című cikket². A szerző Kárpátalja faépítészetét tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy a mintegy nyolcvan fatemplom, amelyek többsége a XVII. és XVIII. század második felében épültek, és nagy történelmi és regionális jelentőséggel rendelkeznek. Egy részük kultikus tárgyakat, irodalmi és művészeti emlékeket tartalmazott. V. Zalozetszkij jelezte, hogy ezeket a templomokat építészeti műemlékként meg kell őrizni, és berendezésüket lehetőség szerint múzeumokba kell elhelyezni.

V. Zalozetszkij ismét felvetette a kárpátaljai helytörténeti múzeum létrehozásának szükségességét, „amely a Kárpátaljai Nemzeti Múzeum kezdete lenne, hasonlóan a lebergi „Nemzeti Múzeumhoz”, vagyis egy olyan típusú múzeum, amely az egész régió műtárgyait őrzi”³.

Fél évszázada napirenden volt egy regionális helytörténeti múzeum létrehozása, mint a történelmi és helytörténeti munka központja az egész Kárpátalján.

A T. Lehoczki múzeum forráshiány miatt nem működött teljes kapacitással, a régi műemlékek megsemmisültek, a kutatók-helytörténészeknek

¹ Стряпко І. Товариство «Просвіта» у громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939). – Ужгород «Інформаційно-видавничий центр ЗІППО», 2012. – с.125.

² Залозецький В. Задачі консерваторської праці для охорони пам'яток мистецтва на Подкарпатській Русі. *НЗТІІ*. – 1922. – С.112-123.

³ Залозецький В. Задачі консерваторської праці для охорони пам'яток мистецтва на Подкарпатській Русі. *НЗТІІ*. – 1922. – С.119.

nem volt hozzáférésük. Igaz, a XX. század elején. számos kis múzeum jelent meg az oktatási intézményekben és kolostorokban, mindegyikben néhány véletlenszerű kiállítással. A legtöbbet 1919-1921-ben újra számolták, így például az Ungvári Ortodox Reálgimnázium múzeumában a dokumentumok szerint: 1 óra, 8 kottaállvány, énekeskönyvek és kották voltak. Az ilyen múzeumok jelentős történelmi és helytörténeti munkát nem végeztek, jelentőségük csekély volt. Zalozetszkij cikket közöl a „Ruszin” újságban „Ungvári Nemzeti Múzeum” címmel, ahol fontos kérdéseket vetett fel, amelyek rávilágítanak a helyi múzeumok hiányának okaira Podkárpatyá Ruszban. A szerző kiemeli, hogy a régió nemzeti művészetének minden gazdagsága csak a budapesti Néprajzi Múzeumban látható¹.

A XX. század 20-as éveiben Kárpátalja egyetlen szilárd muzeális intézmény nélkül lépett fel, ami jelentősen hátráltatta a történelmi és helytörténeti mozgalom fejlődését a térségben. Ezért a „Proszvita”, amely a tapasztalt kutatókat és amatőröket egyaránt összetömörített a tanárok, diákok, parasztok, papok köréből, az elsődleges feladatok között vállalta a múzeum létrehozását. Nem véletlen, hogy az első szakbizottság, amelyet a „Proszvita” 1920. május 20-án hoztak létre, a múzeumi és könyvtári bizottság volt.² Az újonnan létrehozott bizottság feladatairól alelnöke, M. Novakivszkij a következőket írta: „A Múzeumi és Könyvtári Bizottság teljes mértékben tudatában van annak, hogy feladata a Podkárpatyá Rusz tudományának, tudásának és nemzeti vagyonának egy fontos kincstárának összegyűjtése és létrehozása”³.

A bizottság megkezdte aktív tevékenységét. Egyik első lépése a Podkárpatyá Rusz polgári közigazgatásához intézett fellebbezése volt „a

¹ Кузьма В. Історіографія історії музейної справи на Закарпатті в ХХ ст. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 2(47) – 2022 – С. 182 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/267635/264981>

² Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі - України (1920 -1939) – Ужгород, 1990 – С.37.

³ Новаківський М. Національний музей й бібліотека Підкарпатської Русі. Календар "Просвіти" на р. 1923. – Ужгород, 1922. – С.65.

múzeumi értékek és könyvek kivételének tilalma érdekében”¹.

A múzeumi-könyvtári szakbizottság tagjai működésének első évében a sajtó és egyéb eszközök útján többször fordultak a lakossághoz a régiséggyűjtés, valamint a történelmi és helytörténeti munka helyszíni fejlesztése érdekében. Beadványt nyújtottak be Csehszlovákia Külügyminisztériumához, hogy állítsanak fel külön bizottságot a Podkárpatzská Rusz történelmi emlékeinek visszaszolgáltatására a Bécsi és a Budapesti múzeumokból és levéltárakból².

A „Proszvita” múzeumi és könyvtári bizottság kezdeményezésére a hatóságok figyelmét felhívták T. Lehoczki múzeum sorsára, melynek eredményeként a kiállítás jelentős része megmenekült attól, hogy Csehszlovákián kívülre vigyék, visszatért Munkácsba, és a két világháború közötti időszakban a térség történeti és helytörténeti kutatásának egyik központja lett. A helytörténeti múzeum létrehozásának szükségessége iránti hatósági figyelem megnyilvánulása volt, hogy a „Proszvita” múzeumi és könyvtári bizottság csak működésének első évében 20 000 korona állami támogatást kapott³.

Az 1920-as években a „Proszvita” jelentős számú kiállítási tárgyat vásárolt fel és gyűjtött össze a múzeum számára, amelyek egy részét tudósok tanulmányozták. A Proszvita Népház 1928-as bevezetésével a legtöbb kiállítást a nagyközönség elé állították. A bizottság jelentése szerint „az első öt évben (1925. január 1-ig) a „Proszvita” múzeumi-könyvtári bizottság gyűjteménye 57 kéziratot, 113 régi nyomtatványt, több mint 400 monográfiát, valamint 18 ókori kerámia tárgyat, érméket, 38 templomi tárgyat, XVIII. századi barokk ikonosztázt, háztartási tárgyat, 10 Podkárpatzská Ruszi tanyamodellt, hímzéseket, pizsánkákat (Hímes tojásokat), ruhaminták a Hucul vidékről és

¹ Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі -України (1920 – 1939) – Ужгород, 1990. – С.39.

² Пальок В. Наукова і видавнича діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті в 20-30 -х рр. XX ст. *Carpatica – Карпатика*. Вип. 1. – Ужгород, 1992. – С. 85-90.

³ Новаківський М. Національний музей й бібліотека Підкарпатської Русі. *Календар "Просвіти" на р. 1923*. – Ужгород, 1922. – С.66.

Huszt régióból, 155 ásványmintát tartalmazott¹. A kiállításokat 1928-ig a püspöki rezidencia pincéiben helyezték el. 1928-ban felépült a „Proszvita” Népháza. Szinte a teljes második emeletet - az elülső 17 x 8,5 m magas csarnokot, valamint két oldalsó kisebb helyiséget – a múzeum számára különítették el. A Népház megnyitásával az összegyűjtött kiállítási tárgyak a „Proszvita” Társaság múzeumába kerültek elhelyezésre. A múzeum a következő részlegekből állt:

- 1) néprajzi (ruhák, modellek, hímzések);
- 2) egyházi (ikonok, fafaragványok, ruházat, kelyhek);
- 3) régészeti (bronz leletek);
- 4) numizmatikai (érme gyűjtemények);
- 5) kerámiai (régie és új kerámia);
- 6) fényképek a fa építészetéről;
- 7) kézirati (pergamenek és papírok a XVI. századból);
- 8) természeti (Podkarpatska Rusz ásványai, amelyeket Rudnyickij professzor gyűjtött össze)²

A „Proszvita” múzeumi és könyvtári bizottság a részsikerek ellenére sem tudta teljesíteni fő feladatát, egy olyan regionális helytörténeti múzeum létrehozását, amely a Podkarpátszka Rusz történelmi és helytörténeti mozgalmának központjává válhatott volna. A főbb okok között megemlítenéd, hogy a bizottság tagjainak többsége sokféle helytörténeti és egyéb problémakörrel foglalkozott, és nem tanúsított kellő kitartást a múzeum létrehozása ügyében. Másodsor, a „Proszvita” folyamatosan pénzügyi nehézségeket érzett, és nem állt rendelkezésére a múzeum létrehozásához szükséges pénzügyi eszközök. A múzeum létrehozását 1928-ig akadályozta a helyiségek, a szakképzett alkalmazottak hiánya.

A nem kielégítő állapotot nem hagyták figyelmen kívül azok a

¹ Календар "Просвіти" на р. 1926. – Ужгород, 1925. – С.37-38.

² Панкулич В. Розвиток музейництва Ужгорода в 1920-1940-х роках. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1 (32) – 2014. – С. 41*

kormányzati struktúrák, amelyek bizonyos támogatásokat biztosítottak a múzeumi bizottságnak, és ellenőrizték azok helyes felhasználását. Az 1920-as évek közepén hozzáértő szakembereket bíztak meg azzal, hogy felderítsék a „Proszvita” társaság múzeumi munkájának aktuális állását. Az ellenőrzés eredményeként külön utalást küldtek az 1928. novemberi iskolaügyi osztály címére, amelynek szerzői J. Jankovics és V. Kohanij jelezték: „A „Proszvita” összegyűjtött anyaga nagyrészt néprajzi és egyházi jellegű, mennyiségileg jelentéktelen, minőségileg lényegtelen. Számomra úgy tűnik, hogy a tárgyakat minden konkrét cél és rendszer nélkül, csak véletlenül, a dolog elégtelen megértésével gyűjtötték össze. Ezért nem lenne olyan nagy hiba, ha a tárgyat ajándékozás útján szerezték meg, de még inkább lehet kifogást tenni, ha megvásárolják. Ebben az esetben joggal nevezhetném az egész anyagot antik hodálynak, hiszen még mindig nincs semmiféle múzeumi rendben, hanem dobozokban, ládákban tárolják. Már csak ezért sem lehet itt a múzeumi gyűjteményről beszélni, csak a múzeumi anyagról”¹.

1930-ban kísérletet tettek a „Proszvita” múzeumi ügyei szervezésének szerkezeti megváltoztatására: a „Proszvita” társaság úgy döntött, hogy új külön múzeumi társaságot alapít, nevezetesen az „Orosz Nemzeti Múzeumot”, és a meglévő gyűjteményeket az új múzeumba helyezi át megőrzésre².

1931-ben az újonnan létrehozott társaság 2000 korona állami támogatást kapott”. A leltárkönyvek szerint 1170 kiállítási tárgy és 300 fotó állt a rendelkezésére. Sajnos az „Orosz Nemzeti Múzeum” nem lett az nemzeti központ, amely egyesíthette volna maga körül a történelmi és helytörténeti társaságok és az egyéni kutatók tevékenységét.

A „Proszvita” aktivistái szinte az egész két világháború közötti időszakban igyekeztek létrehozni a Podkárpatzská Rusz Nemzeti Helytörténeti

¹ Палинчак, В. В., 2014. Етапи розвитку музейної справи на Закарпаття у першій половині ХХ ст., Науковий вісник Ужго-родського університету. Серія: Історія, вип. 1 (32) – Ужгород: Вид-во УжНУ, – С. 18-24.

² Товариство "Просвіта" за р. 1930. Календар "Просвіти" на р. 1931. – Ужгород, 1930. – С.81-88.

Múzeumát, amely civil és tudományos helytörténeti központ funkciót látna el. A részleges sikert ellenében a „Proszvita” nem tudta befejezni a múzeumépítési programot.

Nagyobb sikerrel járt a „Proszvita” múzeum-könyvtári bizottság tevékenysége a könyvtár létrehozásával kapcsolatban, amelynek élén I. Panykevics állt a fennállásának teljes ideje alatt. Okleveles filológusként I. Panykevics aktívan foglalkozott a Podkárpatzská Rusz regionális kutatásának különböző problémáival. Ennek során megértette, mennyiben könnyítené meg a történettudományi és regionális kutatásokat egy könyvtár jelenléte a XIX. - XX. század eleji helyi, galíciai, oroszországi kutatók munkájával. Ezért I. Panykevics a könyvtár ilyen irodalommal való feltöltésére összpontosított. Konkrétan 1922-ben a „Proszvita” megvásárolta H.Sztripszkij nagy könyvtárát Budapesten, amely számos kárpátaljai történeti anyagot tartalmazott. V. Hnatyuk közvetítésével a „Proszvita” könyvtára kiegészült a lemergi „Sevczenko Tudományos Társaság jegyzeteivel¹„ „Irodalmi és Tudományos Hírmondóval²„, amely a XIX. század végén és a XX. század elején jelent meg, nagy figyelmet fordított a Magyar Rusz történetének problémáira. Az irodalom egy részét, köztük a régi nyomtatványokat Kárpátalja különböző helyein vásárolták fel. 1938-ra az ungvári „Proszvita” könyvtár állománya 8000 kötetet számlált, a fiókaival együtt pedig 38000 könyvet³.

A „Proszvita” történelmi és helytörténeti munkájának fontos formája volt a XX. századi régió közéleti személyiségeinek évfordulóinak megünneplése: M. Lucskai, O. Duhnovics, O. Pavlovics, I. Silvaj és mások. Ezek az események Podkárpatzská Rusz különböző városaiban és falvaiban kerültek megrendezésre, és nagyszámú közönséget vonzottak be, különösen az iskolás fiatalokat. A „Proszvita” előadói-aktivistái Kárpátalja történetével ismertették meg a

¹ Записки Наукового товариства ім. Шевченка: www.ntsh.org utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

² Літературно-науковий вістник. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові; за ред. О. Маковей, 1899 (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого): chtyvo.org.ua utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

³ Календар "Просвіти" на р. 1937 – Ужгород, 1936 – С.33.

hallgatóságot.

A Podkárpatzská Rusz településtörténet és a helynévkérdés vizsgálatával az 1920-ban megalakult „Prosvita” helységnevbizottsága foglalkozott. A bizottság munkájának eredményeit főleg az állami struktúrák használták fel¹.

A két világháború közötti időszak a „Prosvita” jelentős hozzájárulása történelmi regionális tanulmányainak fejlesztéséhez a tudományos és publikációs tevékenysége volt. A társaság soraiban a helytörténészek nagy csoportja - hivatásos kutatók és amatőrök - koncentráálódtak, akiknek erőfeszítéseivel kiterjedt kutatómunka folyt és megjelent a „Prosvita” Társaság Tudományos Gyűjteménye”, a két világháború közötti időszak Podkárpatzská Rusz a legtekintélyesebb tudományos publikációja, amely főként helytörténeti problémákkal foglalkozott. A gyűjtemény 1922-től 1938-ig jelent meg, ebben az időszakban 12 szám, 10-15 nyomtatott ív jelent meg illusztrációs anyagokkal együtt. Jelentős erkölcsi és anyagi támogatást nyújtott a „Tudományos Gyűjtemény” elkészítése során a „Prosvitanak” a polgári közigazgatás iskolaügyi osztályának vezetője, Y. Peshek volt.

A gyűjtemény szerkesztőbizottságába formálisan A. Volosin, V. Hadzsega, I. Panykevics és V. Bircsak tartozott. Az 1930-as évek közepén a szerkesztőbizottság összetétele némileg megváltozott, de valójában a gyűjtemény szerkesztője I. Panykevics volt.

Ideológiájában közel állt a „Prosvitához” a Kárpátaljai Rusz Pedagógiai Társasága, A. Volosin vezetésével. Összefogta az ukrán irányzat tanárait, és célul tűzte ki szakmai és szociális jogaik védelmét. A társaság többek között szükségesnek tartotta, hogy a tanulókat tájegységük iránti érdeklődésre és szeretetre nevelje, annak történelmének, hagyományainak, folklórijának, természetének, életének, gazdaságának tanulmányozásával. „Falunk, vidékünk érdekes múltjának és jelenének megismerése után jobban fogjuk szeretni szülőföldünket, ahol több mint ezer éve nyugszanak őseink” – írta P. Jacko

¹ Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі - України (1920 -1939). – С.44.

egyesület aktivistája¹. Ezen igények kielégítésére a Podkárpatzská Rusz Pedagógiai Társasága megkezdte a Podkárpatzská Rusz Évkönyvének kiadását, a helytörténeti szakfolyóiratot, amely tanároknak, diákoknak és a történelmi helytörténet problémái iránt érdeklődőknek szól.

A folyóiratot negyedévente tervezték kiadni, de idővel a szerkesztőségnek sikerült havonta megjeleníteni. Az 1923 végén kelt első szám Prágában jelent meg, a következő számokat Ungváron nyomtatták.

A „Podkárpatzská Rusz” szerzői jelentős figyelmet fordítottak a kárpátaljai szellemi kultúra, oktatás, vallás és egyház történetére. Különböző években I. Kondratovics, I. Panykevics, V. Hadzsega és D. Zubrickij publikálták a témának szentelt anyagokat².

A „Podkárpatzská Rusz” oldalain megjelent történelmi és helytörténeti tanulmányok között jelentős helyet foglalnak el a Kárpátaljai egyház- és vallástörténeti problémái.

A „Podkárpatzská Rusz” tájékoztatta az olvasókat a régió régészeti leleteiről, valamint az anyagi kultúra emlékeinek megőrzésének állapotáról és szükségességéről. A folyóirat szerzői aktívan fontolgatták a kárpátaljai múzeumi hálózat létrehozásának szükségességét a sikeres történelmi és helytörténeti munka érdekében. A folyóirat a két világháború közötti időszakban fontos szerepet játszott a kárpátaljai helytörténeti mozgalomban. Az elsősorban a pedagógusoknak, így a térség történelmének minden rajongójának címzett folyóirat hozzájárult a helytörténeti kutatások szervezéséhez, terjedelmes történeti anyagokat közölt, helytörténeti rendezvények koordinátoraként működött.

A Podkárpatzská Rusz történelmi és regionális tanulmányi mozgalmában

¹ Яцко П. Значення краєзнавства. Подкарпатська Русь. – 1925.-№2. – С.38.

² Кондратович І. Додатки к історії школьництва Підкарпатської Русі. *Подкарпатська Русь*. – 1924. – №2; Кондратович І. Борьба за руський язык в Ужгородській гімназії. *Подкарпатська Русь*. – 1927 – №6; Панькевич І. Що читали діти наших предків в школах в другій половині XVIII ст. *Подкарпатська Русь*. – 1925.№7. – С.117-118; Гаджега В. О первых печатках народного школьництва на Подкарпатской Руси. *Подкарпатська Русь*. – №6.

figyelemre méltó jelenség volt a „Mi Hazánk” (Наш родний край) folyóirat, amelyet O. Markush szerkesztett, adott ki és bizonyos időszakokban finanszírozott. V. Palok¹ és D. Danilyuk² munkáikban érintették a nevezett folyóirat és szerkesztője tevékenységét.

A folyóirat 1922-től 1939-ig jelent meg. A „Mi Hazánk” különböző műfajú és témájú anyagokat közölt: meséket, szépirodalmi műveket, találós kérdéseket, állatokról szóló történeteket, földrajzi információkat, hasznos tanácsokat iskolásoknak stb.

A Szülőföldünk oldalain található történelmi és helyismereti anyagok több tematikus csoportba tartoznak. A településtörténet nagymértékben feldolgozásra került. Ezt a témát több tucat bejegyzés képviseli, amelyek Ungvár, Munkács, Szerednye, Beregszász, NagyBereza, Ilosva, Szolyva, Técső, Iza, Nagybockó, Havasköz (Люта), Husztsófalva (Данилово), Visk(Вишково), Hátmeg (Загаття), Veléte (Велятино), Veréce (Веряця), Nagyrákóc (Великий Раковець), Alsószlatina (Нижне Солотвино), Repenye (Репинне), Misztice (Імстичево) stb³. Ezen cikkek egy része csak történelmi áttekintést tartalmazott, amely az alapításról és a település történetének legfontosabb dátumairól szólt.

A helytörténelmi mozgalomban kiemelkedő helyet foglalt el az 1923-ban alapított O. Duhnovics társaság tevékenysége, amely a két világháború közötti időszakban a ruszofil eszme előőrsége volt Kárpátaljai Ruszországban. Az O. Duhnovics társaság tudományos, irodalmi, könyvtári és levéltári szekciói a aktívan kapcsolódtak a helytörténelmi tevékenységek különböző formáihoz.

A Társaság fő tevékenységi területei elnevezése O. Duhnovics „olvasótermek” létrehozása volt a régió egész területén, irodalmi, tudományos

¹ Пальок В. Роль О.Маркуша в розвитку краєзнавства на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Історія / редкол.: І.М.Гранчак (відпов. ред.); відпов. за вип. О.М.Жукова. – Ужгород: Патент, 1995. – Вип. 1. – С. 60-63.

² Данилюк Д. Популяризація історії Закарпаття на сторінках журналу «Наш родний край». Тези ІІІ народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження О.Маркуша. – С.13.

³ Наш родний край. – 1926. – №10. – С.78.

és kiadói tevékenység. Az Orosz Népház (Függelék C) felépítése előtt a Társaság Ungvár központjában, egy kis épületben működött. A Társaság megalakulása óta saját ház felépítéséről álmodott, de forráshiány miatt az ötlet csak 1932-ben valósult meg.

A társaság tevékenységének fontos iránya volt a XIX. századi kárpátaljai társadalmi és kulturális személyiségek emlékének megörökítése, akiket az O. Duhnovics társaság szellemi elődjüknek tekintettek. A társaság erőfeszítéseinek köszönhetően a két világháború közötti időszakban A. Dobrjanszkij, Je. Fencik, O. Duhnovics, O. Mitrják emlékműveit és mellszobraikat emelték Kárpátalja különböző városaiban.

Az O. Duhnovics társaság történelmi és helytörténeti munkájának fontos és hatékony formája volt a Kárpátalja történetéről szóló nyilvános előadások szervezése, amelyeket a térség különböző városaiban olvastak fel, és állandó népszerűségnek örvendtek, nagyszámú közönséget gyűjtve.

Az O. Duhnovics Társaság történelmi és helytörténeti munkájának hatékony formája volt a releváns anyagok közzététele a „Kárpát világ” (Карпатський світ) folyóirat oldalain, amelyet a társaság adott ki. Jellemző, hogy e kiadvány 15 ezres példányszámának közel harmadát ingyenesen juttatták el az olvasókhhoz. A folyóirat fontos része volt a tudományos újságírás, amely elsősorban a XIX - XX. század eleji szellemi kultúra történetével foglalkozott¹.

A prágai bizottság külön kiemelte a T. Lehoczkirol elnevezett múzeum – a régészeti szakértőket összefogó, és magának T. Lehoczkinak a munkáját folytató – közjogi szervezet szerepét a történelmi helyismeret fejlesztésében a két világháború közötti időszakban. A múzeum tényleges vezetője a 20-as, 30-as években J. Jánkovics gimnáziumi tanár, régész volt, akinek a helytörténet a hobbi és a hivatás ötvözete volt.

1934 végén Munkácson megalakult a Podkárpatzská Rusz Néprajzi

¹ Пецкар М. З історії діяльності культурно-освітнього Товариства імені О.В.Духновича в 20-ті роки ХХ століття. *Актуальні питання історії Закарпаття*. Зб. наук. студ. робіт. – Ужгород, 1992. – С. 29.

Társasága¹. Az újonnan megalakult társaság tagjai kitartóan, megfontoltan, szisztematikusan dolgoztak a történeti helytörténet területén, és fennállásának három éve alatt meglehetősen sokat dolgoztak. A Néprajzi Társaság legtöbb tagja egyben tagja volt a Proszvitának, az „Uchitelska hromada” ukrán pedagógiai szervezetnek is, vagyis kiálltak az ukránofil hagyományok mellett

A Podkárpatzská Rusz Néprajzi Társaság tevékenységét átfogó szemlélet jellemezte a helytörténeti problémák kutatásában, mindenekelőtt azokban, amelyek közvetlenül a néprajzot érintették. A társaság helytörténeti tevékenységének fontos formája volt a néprajzi szeminárium, amelyen évente mintegy ötven diák és tanár vett részt Kárpátalja különböző, elsősorban vidéki iskoláiból. A szeminárium résztvevői előadásokat hallgattak, gyakorlati órákon vettek részt a Néprajzi Társaság vezetői által, illetve ők maguk adtak elő. Például az 1936/37-es tanévben harmincöt előadó beszélt a szemináriumon. Az egyesület elnöksége köszönetét fejezte ki a szeminárium legaktívabb tagjainak: V. Kosztáknak, A. Klovánicsnak, A. Bozsuknak, V. Bernárdnak, I. Vorobecnek, I. Ruzinnak, I. Dulásnak, P. Dovaháncsnak².

A történelmi és helytörténeti munka fejlődésében figyelemre méltó szerepet játszottak a „Proszvita” és az O. Duhnovycs társaságok, amelyek a két világháború közötti időszakban a Podkárpatzská Rusz közéletében az ukránofil, illetve a ruszofil irányzatot képviselték.

Az 1920-as és 1930-as években a Podkárpatzská Ruszban létező civil társaságok kizárólag helytörténeti kérdésekkel foglalkoztak. Ezek különösen a T. Lehoczkit Múzeumi Társaság és a Munkácson működő Podkárpatzská Rusz Néprajzi Társaság.

Minden megnevezett szervezet a Csehszlovák állam támogatását élvezte, bizonyos anyagi, tárgyi és szervezeti segítséget kaptak tőle, ami fontos feltétele volt a helytörténeti mozgalom fejlődésének. A történeti és helytörténeti munkába több száz lelkes - tanár, diák, művelt paraszt vett részt.

¹ Вісті Етнографічного товариства Підкарпатської Русі, 1935, ч. 1, Мукачево – С. 1.

² Вісті Етнографічного товариства. – 12.1937. – № 5-6. – С.14.

3 FEJEZET. HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK FŐ IRÁNYZATAI A XX SZÁZAD 20-AS 30-AS ÉVEIBEN

3.1. Az anyagi kultúra emlékeinek tanulmányozása

A kialakult történeti és helytörténeti anyag általánosítása, rendszerezése mellett az 1920-as, 1930-as években intenzív célirányos munka folyt a helytörténet egyes szűk területein. Ezen irányok egyike volt az anyagi kultúra emlékeinek kutatása: régészeti, építészeti és településtörténeti kutatás.

Kárpátalja régészeti kutatásával foglalkozó helytörténészek jelentős nehézségekbe ütköztek. Ez az ágazat később indult, mint a többi, és ennek köszönhetően kevesebb hagyománya volt. A régészeti leletek sokáig véletlenek voltak, általában magángyűjteményekbe vagy bécsi múzeumokba kerültek.

Az egykori Bereg megye területén az első célirányos ásatásokat T. Lehoczki munkácsi jogász és helytörténész végezte az 1860-as években, melynek eredményeként ő lett a legnagyobb magyarországi régiség-magángyűjtemény tulajdonosa. Vele egy időben a régészet területén dolgozott még két kevésbé ismert régész-helytörténész, J. Mihályik Nagyszőlősi tanár és T. Mihaly megyei közjegyző. Ők, akárcsak T. Lehoczky, egy magyar folyóiratban publikálták kutatásuk eredményeit. J. Mihályik is jelentős régiséggyűjteményt gyűjtött össze, de az 1918-1919-ben eltűnt.

A régészeti kutatások sajátossága az volt, hogy viszonylag magas költségűek voltak összehasonlítva a régió más típusú tudományos vizsgálatával és az állam állandóan ellenőrizte az ásatások előrehaladását és eredményeit. Ezért a két világháború közötti időszakban Kárpátalján a régészettel foglalkozó helytörténészek száma korlátozott volt.

Közülük a legaktívabb J. Jankovics volt. A két világháború közötti időszakban J. Jankovics és az általa létrehozott társaság többi tagja, megfelelő engedélyt és támogatást kapva az illetékes állami struktúráktól, szinte minden

évben régészeti feltárásokat végzett Kárpátalja különböző részein. J. Jankovics fontos tudományos eredménye a Munkácsi vár¹ című monografiája.

J. Paszternak lemergi tudós aktívan vett részt a régészeti kutatásokban a Kárpátok mindkét oldalán. Helytörténeti erőfeszítéseinek eredménye az „Podkárpatzská Rusz a kora kőkorban” a régészetben” című munka, amely 1928-ban jelent meg Prágában².

A híres csehszlovák tudós, L. Niederle³ régészeti adatok alapján azt a véleményét fogalmazta meg, hogy a Kárpátok különböző oldalain élő lakosság között már a bronzkorban is meglehetősen élénk viszonyok voltak⁴.

M. Antal ungvári helytörténész pedig, aki 1926-ban ásatásokat végzett Gerényben, és azt állította, hogy az általa felfedezett romok a régi ungvári vár maradványai⁵.

Az amatőrök köréből, akik a régészet területén tevékenykedtek, ki kell emelnünk P. Jackót, a híres tanárt és helytörténészt, aki főként Perecseny környéke, régészeti emlékei tanulmányozására összpontosított. P. Jackó rendszeresen tájékoztatta az olvasókat a feltárásairól a „Podkárpatzská Rusz” folyóirat oldalain⁶.

A XIX. századhoz és a XX. század elejéhez képest a régészeti kutatások nagyobb súlyt kaptak a két világháború közötti történelmi és helytörténeti folyamatban. Hivatásos régészek és amatőrök, állami hatóságok irányítása mellett, különböző korszakokhoz tartozó műemlékeket kutattak. Ennek a munkának az eredményeit publikálták az időszakos sajtóban, monográfiákban idézték, és a talált műemlékek a múzeumi gyűjteményeket bővítették. A kárpátaljai régészeti kutatások azonban különböző okok miatt nem voltak

¹ Янкович Й. Мукачевский град. – Мукачево, 1931.

² Pasternak J. Podkarpatska Rus v mladi dobe kamenne. Niederluv sb o m ik – Praha, 1925; Pasternak J. Ruske Karpaty v archeologii. – Praha, 1928

³ Niederle Lubor : Slovanské starožitnosti Díl 4. – Brusník & Kohout in Prague in 1924. – 330s.

⁴ Микитась В.Л. Давня література Закарпаття. Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму. – Львів, 1968. – С.20.

⁵ Сова П. Прошлое Ужгорода. – Ужгород, 1993. – С.36-37.

⁶ Яцко П. Археологічні находки из преисторичної доби в Перечині. *Подкарпатська Русь*. – 1925. – №6. – С. 65.

szisztematikusak, messze nem a régió teljes területét fedték le ásatások, az objektumok gyakran véletlenszerűen választották ki.

A 20-as és 30-as években aktívabban és eredményesebben bonyolították le az építészeti emlékek tanulmányozását, melyek Podkárpatzská Rusz falvaiban és városaiban maradtak fenn.

Kárpátalja fatemplomai különösen érdekelték a helytörténészeket. Az elsők között V. Zalozetszkij volt, aki felfigyelt az ilyen típusú műemlékekre, „A műemlékvédelmi munkák feladatai a Podkárpatzská Ruszban”¹ című munkájában. Az állami struktúrák figyelmét a megőrzés szükségességére, a helytörténészek figyelmét pedig mintegy 80 templom részletes vizsgálatának szükségességére irányította, amelyek többsége a XVII. és XVIII. század második felében épült.

V. Zalozetszkij hozzáértését a Podkárpatzská Rusz építészetéhez bizonyítja, hogy a polgári közigazgatás finanszírozta nyári expedícióit, amelyek célja az építészeti emlékek tanulmányozása volt. V. Zalozetszkij helytörténeti munkáit különösen a Gerény falu kápolnajának, a Nagyszőlős és Huszt román és gótikus kolostorainak szentelte ².

A. Sztranzkij a podkárpatzská Rusz fatemplom-építészetének tekintélyes kutatója volt. A szerző nemcsak egy-egy templomépület építészeti paramétereit jellemezte, hanem múltjukat is feltárta, műkritikusi értékelést adott a templomok belső díszítéséről.

A. Sztranzkij a fatemplomok dominanciáját a Kárpát-vidéken a ruszin mentalitással és a fa, mint építőanyag különleges „melegével” magyarázta. Részletesen ismertette a fatemplomok különböző részeinek építéséhez felhasznált anyagot és építési technológiáját. A szerző bírálta azt a tendenciát, hogy a régi fatemplomokat lebontották és helyükre kőből építkeztek, ami a XIX.

¹ Залозецький В. Задачі консерваторської праці для охорони пам'яток мистецтва на Підкарпатській Русі. *Науковий збірник товариства „Просвіта”* – Ужгород, 1922. – №1. – С.112-123.

² Залозецький В. Романські і готичні будівлі на території Підкарпатської Русі. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – С .65-83.

század végén – XX. század elején történt. A. Sztranszkij megjegyezte, hogy ebben az időszakban 172 történelmi és regionális jelentőségű fatemplomból 49-et lebontottak, és a fennmaradt 123 templom egy része leromlott állapotban volt¹.

F. Zapletal cseh kutató hasonlóan érdekes történelmi és helytörténeti munkákat szentel Podkárpatzská Rusznak. A 20-as évek első felében számos tartalmas munkája jelent meg Kárpátalja faépítészetének tanulmányozásáról².

F. Zapletal tudományos és helytörténeti örökségében különleges helyet foglalt el a „Kárpátaljai ruszinok fatemplomai” című kisméretű tanulmány, amely a „Podkárpatzská Rusz” gyűjteményben jelent meg New Yorkban (1924) elsősorban az emigránsoknak szól, ugyanakkor Kárpátalján is széles körben ismerték.

A neves helytörténészek, A. Sztranszkij és F. Zapletal mellett amatőrök tucatjai írták le a falvakban található fatemplomokat, közvetítették a múltjukhoz kapcsolódó legendákat, történeteket. A történelmi és helytörténeti mozgalom e két láncszemének kölcsönös gazdagodása és egymást kiegészítő jellege hozzájárult annak eredményességéhez.

A Podkárpatzská Rusz fatemplomait kellő részletességgel tanulmányozva a helytörténészek gyakorlatilag figyelmen kívül hagyták a kőtemplomokat. A néhány kivétel egyike volt V. Szahanyev „A Podkárpatzská Rus legrégebbi kőtemplomai” című cikke, amely a „Közép-Európa” folyóiratban jelent meg 1932-ben³.

Az 1920-as, 1930-as évek Kárpátalja kőépítészeti emlékeinek kutatásával foglalkozó helytörténeti irodalmában a kultúrépítés témaköre, a templomok,

¹ Странский А. Деревянная церковная архитектура в Карпатах. Ставителске листі. – 1923. №9. – С.115.

² Заплетал Ф. Древние храмы югокарпатских русинов. – Прага, 1923.; Заплетал Ф. Турецкие мотивы в русинской древней архитектуре. Чехословацкая республика. – Прага, 1923.; Заплетал Ф. Искусство средневековья в Подкарпатской Руси. Чехословацкая республика. – Прага, 1924.; Заплетал Ф. Деревянные храмы Подкарпатской Руси – Прага, 1924.

³ Саханев В. Древнейшие каменные церкви Карпатской Руси. *Центральная Европа*. – 1932. №5. – С.275-283.

belsőjük, harangtornyai leírása, stb dominált. A hagyományos népi házak a kutatók figyelmén kívül maradt. A folyóiratok az egyes falvaktól leírásai jelentek meg e témában, a múzeumi gyűjtemények pedig kis számban tartalmaztak népi házmodelleket. Az 1920-as és 1930-as évekből gyakorlatilag nincsenek olyan tudományos cikkek, amelyek általánosítanák és tipizálták volna népi építészet példáit. A „Néprajz” enciklopédia második kötetében található egy kisebb anyag a népi építészet szemléltetéséről.

A néprajzi tanulmányok a helytörténeti munka egyik leginkább hozzáférhető és ezért tömeges formája volt. Elterjedésüket elősegítette a „Proszvita”, a Duhnovics Társaság és a Néprajzi Társaság tevékenysége, amely diákokat, parasztokat, tanárokat, papokat vont be a háztartási cikkek, népművészet, munkaeszközök stb. gyűjtésébe és tanulmányozásába. Ezek az egyesületek az időszaki sajtóban megjelentették a szükséges oktatóanyagokat, tematikus kérdőíveket küldtek ki, ismeretterjesztő kirándulásokat, expedíciókat tartottak és a tömegmunka egyéb formáit alkalmazták.

A néprajzi anyagok összegyűjtésének és kezdeti feldolgozásának eredményeként több száz publikáció jelent meg a „Szülőföldünk”, a „Podkarpatszka Rusz”, a „Proszvita Társaság Tudományos Gyűjteménye”, a „Karpatsky Svet” folyóiratokban és számos újságban, rendszerint kis volumenűek és egyszerű tartalommal bírtak. Ez a munka különösen a rendszeresen megrendezett néprajzi kiállításokra való felkészülés időszakában volt aktív.

Jellemző példa erre a „Podkárpatzská Rusz művészete és élete” című kiállítás előkészítése, amelyre 1925-ben került sor Prágában. A kiállításon kiállított anyagokat a S. Makovszkij által összeállított „Narodnoe iskushtovo Podkarpatskaia Rusy”¹ gyűjteményben mutatták be. A kollekció négy szekcióból állt, amelyek faragványok, kerámiák, ruházati és ékszerek, hímzések és szövetek mintáit mutatták be.

¹ Народное искусство Подкарпатской Руси. Пояснительный текст С.К.Марковского. – Прага, 1925. – С.31.

A néprajzi anyagok összegyűjtése, tanulmányozása és kiállítása a Kárpátaljai Rusz polgári közigazgatásának és iskolai tanárainak iskolai dolgozatának nagy szervezőmunkája eredménye. Az iskolákban és a nyári helytörténeti kurzusokon a diákok és a leendő honismereti tanárok többek között a népi hímzés technológiáját tanulták, mintákat gyűjtöttek és leírtak¹. A. Kozsminova, aki népi hímzőtanfolyamokat vezetett leendő tanárok számára, a két világháború közötti időszakban a Kárpátaljai Rusz tanárai között különleges helyet foglalt el a néprajzi ismeretek tanulmányozásában és terjesztésében. Ebből a célból gyönyörű példánygyűjteményt gyűjtött össze és írt le. Tanulmányainak eredménye az 1922-ben Prágában megjelent *A nép munkája és élete gazdasági és néprajzi áttekintésből „Kárpátaljai Rusz”*² című könyve.

Értékes néprajzi és folklóryanagot tartaémaztak, többek között a kárpátaljai zsidóság életéből a híres cseh író, I. Olbraht Podkárpatzská Rusznak szentelt művei³.

Az 1920-as és 1930-as években a néprajz, mint a helytörténeti alkotóelem fejlődésének sajátossága volt az összegyűjtött és leírt terepanyag mennyisége és a tudományos általánosítási, rendszerezési kísérletek közötti jelentős szakadék. Azon kevés kutatók egyike, akik főként a néprajz területén dolgoztak, V. Szahanev orosz tudós volt, aki a Közép-Európa folyóiratban számos cikket közölt Kárpátalja néprajzáról.

A népművészet legelterjedtebb fajtája Kárpátalján a hímzés volt. Az 1920-as és 1930-as években tudományos és regionális tanulmányok tárgyává vált, elsősorban a fiatal művész, F. Manajlo lelkesedésének köszönhetően. Hímzésgyűjteményét Prágában állították ki. F. Manajlo volt az első, aki szakszótárt készített a dísz egyes részeinek nevéből⁴.

¹ Кузьмин М.Н. Школа й образование в Чехословакии. – М., 1968. – С.205.

² Кожминова А. Подкарпатская Русь. – Прага, 1922.

³ Шевчук ВЛ. Українська тематика в чеській та словацькій літературі ХХ ст. Радянське літературознавство. – 1961. №1. – С.65-66.

⁴ Саханев В. Карпаторусский народный орнамент. *Центральная Европа*. – 1934. – №5. – С.312-313

V. Szahanev¹ külön helytörténeti tanulmányt is szentelt a kárpátaljai hímzésnek. A cikk elején a szerző cáfolta a kárpátaljai ornamentika rendkívüli sokszínűségéről elterjedt véleményt, közelebbről megvizsgálva kiderül, hogy meglehetősen homogén, kevés elemből áll². A sokszínűség hatását a népviselet díszének elhelyezkedése, kompozíciója, területe teremti meg. V. Szahanev a népi díszek színskáláját is tanulmányozta.

A Kárpátaljai Rusz különböző részeiről származó díszmintákat elemezve a kutató arra a következtetésre jutott, hogy ezek abszolút többségének fő eleme négyzet vagy rombusz, vagy ezek fele³. A geometrikusság általában a kárpátaljai népdísz meghatározó vonása volt. A kivételek meglehetősen ritkák, a Terezsva folyó völgyében és Kőrösmező faluban találhatók⁴.

Érdekes volt V. Szahanjev kísérlete, hogy analógiát vonjon a népi hímzések díszítése és a fafaragványok között, hogy megvizsgálja az olyan alakzatok stilisztikai szerepét, mint a kereszt, a kör, a kör stb. A szerző ritka kísérleteket is leírt állatok és emberek díszeken való ábrázolására⁵. A cikk végén a szerző rámutatott a kárpátaljai ornamentika ősiségére és oroszországi kapcsolataira.

A népi hímzés témája közvetlenül kapcsolódott a Kárpátaljai Rusz lakosságának hagyományos ruházatának témájához. Ennek a problémának szentelte V. Szahanev „A népviselet a Podkárpatánszka-Ruszbán” című cikket, amely a „Közép-Európa” és a „Népviselet Podkárpatánszka-Ruszbán” című folyóiratban jelent meg, amelyet 1934 decemberében a „Orosz nép hangja” című újság követett⁶.

A helyi szláv lakosságot az „orosz” világ alkotórészének tekintve a szerző azt írta, hogy a népviselet volt az egyik olyan tényező, amely lehetővé tette

¹ U.o. – C.312-313

² U.o. – C.312.

³ U.o. – C.313-314.

⁴ U.o. – C.315.

⁵ U.o. – C.315.

⁶ Саханев В. Национальный костюм у карпатороссов. *Русский народный голос*. – 1934. 2.XII-4.XII.

számára nemzeti identitásának megőrzését: „A kárpáti oroszok a nemzeti viseletet saját sajátosságuk külső kifejeződésékként értékelték. orosz származású”. Az öltözék formáját adminisztratív eszközökkel nem lehetett megváltoztatni, mint a hivatalos nyelvet, így a hivatalos magyar körök elnemzetesítési nyomása ellenkezést váltott ki, aminek egyik megnyilvánulása a hagyományos népviselet megőrzése volt. Az 1920-as, 1930-as években a népviselet már ereklyé vált, a mindennapi életben már nem használták.

A férfiviselet a helytörténészek érdeklődését is felkeltette. Máramaros kivételével az 1920-as, 1930-as években a hagyományos férfiruházat már elveszett Kárpátalja területén.

Érdekes jelenségként, amelynek a Kárpátaljai Rusz többi részén nem volt analógja, V. Szahanjev Imstychevo falu példáját hozta fel. Az említett falu lakosságának többsége - a Zejkan és Dobrai nemesi családok leszármazottai - soha nem használtak hagyományos népviseletet, hanem saját, jellegzetes ruhadarabjaik voltak. Fő jellemzője a díszítések teljes hiánya volt.

V. Szahanyev helytörténész tudományos érdeklődésének tárgya a hagyományos népművészeti típusok, különösen a fafaragás tanulmányozása volt. Ennek a problémának szenteli a „Fafaragás a Kárpát-Ruszon”¹ című cikkét.

A „Fafaragás a Kárpát-Ruszon” cikkében V. Szahanyev kísérletet tett ezen tárgyak leírására és osztályozására. A szerző úgy vélte, hogy a legtöbb templom ikonosztázait a barokk stílus befolyásolta, amely a XVIII. század végén – a XIX. század elején. hivatalosan a görögkatolikus egyház támogatja. Ez a festészetben és különösen a fadíszítésekben és ikonkeretekben nyilvánult meg. Jellegzetesek voltak a növényi díszek és mindenekelőtt a leveles, termős szőlőtőke².

Helytörténészek a XIX. - XX. század elején. gyakorlatilag nem foglalkozott a kárpátaljai ikonográfia témájával, egyfajta „fehér folt” maradt. Ugyanakkor számos tényező hangsúlyozta e téma fontosságát. Először is, az

¹ Саханев В. Резьба по дереву в Карпатской Руси. *Центральная Европа*. – 1934. – С.650.

² Саханев В. Резьба по дереву в Карпатской Руси. *Центральная Европа*. – 1934. –С.652

egyház volt az egyik legfontosabb tényező a helyi etnikum, az ukrán és orosz néppel való lelki egységének megőrzésében. Másodszor, a helyi ikonfestészet a szó teljes értelmében népies volt (azaz autodidakta amatőrök alkották), mert Kárpátalján nem voltak hivatásos ikonfestők.

Az egyik első helytörténész, aki a kárpátaljai ikonográfiával foglalkozott, V. Szahanev volt a „Kárpátaljai ikonográfia” című cikkében, amely a „Közép-Európa” folyóiratban jelent meg. Az ikonosztázok összetételét elemezve a szerző arra a következtetésre jutott, hogy az gyakorlatilag megegyezik az oroszországi templomokban lévővel¹. V. Szahanev szerint nehéz volt meghatározni ennek vagy annak az ikonnak az írási idejét, bár a legtöbb ikonosztáz létrehozásának dátuma fel van tüntetve rajtuk. Az ikonokat azonban gyakrabban cserélték ki, mint magukat az ikonosztázokat, így általában eltérő korúak.

A „Karpatoruszkiij iconopisz” című cikk szerzője az oroszországi és a kárpátaljai orosz templomok díszítése közötti jelentős különbségekre hívta fel a figyelmet. Ez utóbbiban különösen láda alakú oltárokat készítettek, amelyek ajtaját ikonokkal díszítették². A Podkárpatzská Rusz sajátossága volt, hogy amikor a régi falusi templomot lebontották, az összes ikonját átvitték az újonnan épült templomba, és általában a régi templomban helyezték el³.

A legtöbb helyi ikon barokk stílusban készült. A szerző szinte egyiken sincs feltüntetve. Kivételt képeztek a XVII század második fele mesterének I. Brodlakovichnak a munkái⁴. Műveinek kivitelezésében nyugat-európai hatások, különösen német és olasz hatások láthatók.

A Kárpátalján készült névtelen ikonok jele a tartalom formai dominanciája, a primitív festészeti technika és a sematikusság. A Podkárpatzská Rusz ikonográfiáját az óorosz és részben a bizáncival egyesítő vonás az, hogy

¹ Саханев В. Карпаторусская иконопись. *Центральная Европа*. – 1934. – С.590.

² Уо. – С.591

³ Уо. – С.591

⁴ Саханев В. Карпаторусская иконопись. *Центральная Европа*. – 1934. – С.591

képtelenség gyermekfigurát rajzolni⁵. A kárpátaljai ikonográfia orosz és nyugat-európai kölcsönzéseit V. Szahanyev szerint a Kárpátaljára nem jellemző építészeti építmények képei bizonyítják: tipikus orosz templomok, nyugat-európai városok, szereplők európai arcvonásai stb.

A rendelkezésére álló kárpátaljai ikonok tanulmányozása után V. Szahanyev a „Karpatoruszkij iconopisz” című cikkében számos érdekes következtetésre jutott, különösen arra, hogy a barokk stílus a XVII. és XVIII. század második felében honosodott meg Kárpátalján. a helyi mesterek közül autodidakta volt.

A két világháború közötti korszak helytörténészei közül, akik a népi kultúra, élet és népszokások tanulmányozását tűzték ki célul, V. Szahanyev munkái szisztematikusságukkal, kutatott problémák széles skálájával és tudományos módszertanával tűnnek ki.

A történeti és regionális tanulmányok állandó témája, kezdve I. Bazilovicstól és M. Lucskaitól, a régió településtörténetének tanulmányozása volt. Ez a folyamat a XX. század 20-as és 30-as éveiben jelentősen felerősödött és új vonásokat öltött. Ebben az időszakban a folyóiratok több száz kis cikket, legendát, történetet közöltek, amelyek számos kárpátaljai település történetét elevenítették fel.

Az 1920-as és 1930-as években a helytörténészek tovább foglalkoztak a településtörténettel. Különös figyelmet fordítottak a városokra. A korszak jellegzetessége volt, hogy több száz érdeklődő kapcsolódott be a történelmi és helytörténeti munkába.

3.2 Szellemi kultúra a történeti és lokális tanulmányokban

A 20-as, 30-as évek történeti és lokális tanulmányai közül a legnagyobb számban Kárpátalja gazdag szellemi kultúrájának sokrétű vizsgálatát szentelték

---

⁵ Uo. – C.595

a korábbi időszakokban. Ez a helytörténeti művek sora több száz tudósítást, cikket és monográfiát tartalmaz, amelyeket több tucat kutató írt. Az értekezés kötete a megnevezett történelmi és helyi örökségnek csak egy részét teszi lehetővé. Hagyományosan három tematikus csoportra osztható: vallás- és egyháztörténeti művek, oktatás, irodalom.

A vallás- és egyháztörténet Kárpátalja történelmi és helytörténeti hagyományának egyik legnépszerűbb témája volt. Ez elsősorban az egyháznak a térség lelki életében betöltött kivételes szerepének volt köszönhető. Az évszázadok során az egyház monopolizálta a helyi lakosság szinte minden lelki szükségletét. Másodsor, az egyházi struktúrák számos igazgatási és irányítási funkciót láttak el. A kárpátaljai kolostorok, majd az egyházmegye gazdag, rendezett archívumokkal és könyvgyűjteményekkel rendelkezett. Ez nagyban megkönnyítette a kutatók munkáját. És a történelmi és regionális hagyomány Kárpátalján a XIX. században és a XX. század elején, szinte kizárólag a hazafias irányultságú görögkatolikus papok tevékenységének köszönhetően támogatott és fejlődött.

Jelentős sikerek a kárpátaljai vallás- és egyháztörténet-kutatásban a XX. század 20-30-as éveiben. V. Hadzsega ismert közéleti személyiség és helytörténész érte el, akinek tudományos hagyatéka sajnos továbbra is kevésbé tanulmányozott. A kortársak A. Voloshin és I. Pankevics hangsúlyozták V. Hadzsega különleges szerepét a Podkárpatzská Rusz tudományos életében. Különösen I. Pankevics mutatott rá arra, hogy a „Felvilágosodás Társasága Tudományos Gyűjteményének” 1922-es kiadása nagyrészt V. Hadzsega „Függelékek a ruszinok és orosz egyházak történetéhez” című munkájával kezdődött⁹⁵. Az ungvári egyetem történészei közül egyedül Daniljuk szentelt külön cikket V. Hadzsega tudományos örökségének és életrajzának¹.

¹ Данилюк Д.Д. В.М.Гаджега - дослідник Історії і культури Закарпаття. *Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії культури країн Центральної і Південно-Східної Європи.* – Ужгород, 1993. – Вип. 2. – С.187-193.

A kárpátaljai egyháztörténet a teológia doktora V. Hadzsega történeti és regionális tanulmányainak fő tárgya lett. Tanulmányai az „Arpadházi görög és orosz kolostorok”¹, „A munkácsi görög-katolikus egyházmegye történetének első kísérlete”², „Kanonikus vizitáció Szepesben 1700-ban”³, „Pápai bulla a görög-katolikus munkácsi egyházmegye Munkácsból való áthelyezéséről Ungvárra”⁴. Az említett történelmi és helytörténeti munkák széles forrásbázisra épülnek, fontos tényanyagot tartalmaznak, az egyháztörténet főbb állomásait, életrajzait és a vezető püspökök szerepét vizsgálják, stb.

Helyénvaló megjegyezni, hogy Hadzsega helytörténész tudományos érdeklődési köre nem korlátozódott az egyházi problémákra, sokkal szélesebb volt. A „Két tanulmány Podkárpatzská Rusz őstörténetéről” című cikket Kárpátalja legrégebbi történetének szentelték⁵. V. Hadzsegát a Kárpátaljai Rusz településeinek és helyeinek története érdekelte. Ezen érdeklődés eredménye különösen a „Szőlős, különösen az Arpadházi királyok alatt” című cikk⁶. V. Hadzsega a tudományos és pedagógiai tevékenységnek szentelve két történelmi és helyismereti munkát hagyott hátra az iskolai múltból: „A első nemzeti iskoláztatás kezdeteiről Podkárpatzská Ruszban”⁷ és „Bradach János lelkipásztori levele a gyermekek tanításáról az 1762-es évben”⁸.

V. Hadzsega magas, számos idegen nyelvet tudó helytörténészi végzettségének jele volt, hogy igyekezett eredeti forrásokkal dolgozni. A 20-as

¹ Гаджега В. Гречеські і руські монастирі под Арпадовичами. *Подкарпатська Русь*. – 1924. – №4 – С.114-119.

² Гаджега В. Перва спроба історії греко-католицької мукачівської єпархії. *Науковий збірник товариства "Просвіта"*. 1924 – С.115.

³ Гаджега В. Канонічна візитація у Спішу р.1701. *Подкарпатська Русь*. 1934. – №1-10. – С.1-13

⁴ Гаджега В. Папська булла о переложенню архіва греко-католицької Мукачівської єпархії з Мукачева до Ужгороду. *Науковий збірник товариства "Просвіта"*. 1934. – С.1-7.

⁵ Гаджега В. Дві студії о правеку Подкарпаття. *Подкарпатська Русь*. 1925. – №9; 1926. – №1.

⁶ В.Гаджега. Севлюш, особливо под королями Арпадовичами. *Подкарпатська Русь*. – 1925. – №1-4.

⁷ В.Гаджега. О первых початках народного школьництва на Подкарпатской Руси. *Подкарпатська Русь*. – 1927. – №.1-5.

⁸ В.Гаджега. Пастырський лист Йоанна Бродача о науочованню дітей из рока 1762. *Подкарпатська Русь*. – 1932. – №6. –С.136-139.

és 30-as évek történeti és helytörténeti munkái között szerepelt V. Hadzsega érdekes forrástanulmánya „Рészletek az Anonymous évkönyveiből”¹.

E. Perfetsky a kárpátaljai egyház történetével is foglalkozott. Egy olyan fontos probléma, mint az unió bevezetése, különös érdeklődést váltott ki a helytörténészekben. Kutatásának eredménye a „Vaszilij Taraszovics, Munkácsi püspök” című cikk, amely 1924-re a „Proszvita Társasága Tudományos Gyűjteményében”². Pozitívum volt, hogy a szerző a városok archívumából származó forrásanyagokat használt fel. Ungvár, Munkács, Pozsony, Budapest, Róma és Bécs, valamint elődei, I. Bazilovics, M. Lucskai, A. Hodinka munkáit. E. Perfekij célja az volt, hogy bebizonyítsa V. Tarasovics különleges szerepét az unió megvalósításában Kárpátalján.

Az 1920-as és 1930-as években több tucat cikk jelent meg a Podkárpatyuszká Ruszban kiadott újságokban és folyóiratokban történelmi és vallási témákban. Általában népszerű formában ismertették meg az olvasókkal az elkülönített, szűk témákat. Ilyenő volt például Ju. Ruszak „Kolostoraink történetéhez. A probléma áttekintése, történetírás”³ cikke.

A 20-as, 30-as évek kárpátaljai történeti és lokális tanulmányaiban az egyházi témák fontos helyet foglaltak el. A legfejlettebb kérdések az unió elfogadása, az egyházi hierarchák szerepe a lelki életben, a kolostorok fontossága, valamint a munkácsi görögkatolikus egyházmegye szentté avatása volt. Sokkal kevesebb figyelmet fordítottak a kutatók más vallásokra, a köztük lévő ellentmondásokra és általában a nem hagyományos egyházi mozgalmakra.

Írástörténet, irodalmi és nyelvészeti folyamatok, az egyes közéleti személyiségek irodalomfejlődéshez való hozzájárulásának vizsgálata a XIX. század végétől. a történeti és lokális tanulmányok állandó témája lett.

¹В.Гаджега. Витяги із літописа Аноніма. *Подкарпатська Русь*. – 1929. – №3-12.

²Перфецький С. Василій Тарасович, єпископ Мукачівський. *Науковий збірник товариства "Просвіта"*. – 1924. – С.84-92.

³Русак Ю. К истории наших монастырей. Огляд проблеми, историография. *Русский вестник* – 26.IX.1928.

Kárpátalja két világháború közötti helytörténetében továbbra is az egyik központi helyet foglalta el az irodalom- és nyelvtörténeti téma.

Ezek a tényezők kétségtelenül befolyásolták egy-egy történeti és helytörténeti kutatás tudományos és módszertani színvonalát. Kisebb kiadványok százait szentelték az egyes irodalmi tényeknek, a múlt írói életrajzának részleteinek, részforrásoknak.

Ugyanakkor ennek a történettudományi és regionális tanulmányi iránynak a jele volt az általánosító elemző művek megjelenése, amelyek szerzői világnézeti álláspontjuk alapján igyekeztek a kárpátaljai irodalom fejlődésének koncepcióit kialakítani, összhangba hozni azokat -szláv, óorosz vagy óukrán sémák, hogy tisztázzák ennek vagy annak a figurának a szerepét és helyét a kárpátaljai nyelvi és irodalmi hagyomány fejlődésében.

A két világháború közötti időszak kárpátaljai irodalomtörténetének megírására az egyik első kísérletet V. Bircsak tette a „Podkárpatzská Rusz irodalmi törekvései” című művével, amely az 1920-as és 1930-as években két kiadásban jelent meg, majd 1993-ban újra kiadták. A könyvet önképzési kézikönyvként és tankönyvként használták a Podkárpatzská Ruszb iskoliban. A szerző Kárpátalja nyelvi és irodalmi folyamatait elemezve arra a következtetésre jutott, hogy „a ma hivatalosan Podkárpatzská Rusznak nevezett ország írása az ukrán írás egyik ága”¹.

A szellemi kultúra történetének szentelt értékes helytörténeti örökséget hagyott hátra az ukrán irányzat tekintélyes kutatója, I. Pankevich. A két világháború közötti időszak kárpátaljai közéletének kiemelkedő alakjaként I. Pankevich nem ismerte fel tudósi lehetőségeit, nem alkotott elemző monografikus műveket, de a „Podkárpatzská Rusz” és „A „Proszvita” Társaság Tudományos Gyűjteményében megjelent cikkei a mai napig megőrzik tudományos jelentőségüket.

---

¹ Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1993. – С .5.

I. Pankevics egyik kedvenc történelmi és helytörténeti témája az irodalmi források publikálása és elemzése volt. Ide tartoznak az „Arszenyij Kocak XVIII. század második felének szlavorosz nyelvtana”¹, „Tisivsza „Alexandria” a XVIII század elejétől”², „A Voroniv kerület XVIII. század nyelvészeti felmérése kanonikus látogatások leltárai (jegyzőkönyvei)”³, című cikkek. A felsorolt cikkekben I. Pankevich elemezte az iratok nyelvezetét, paleográfiáját, korszakát, amelyhez tartoznak, felvetette hitelességük kérdését, figyelembe véve elődei, helytörténészek álláspontját is.

I. Pankevich helytörténeti örökségében előkelő helyet foglalt el a népszokások és hiedelmek tanulmányozása. Ennek a témának szentelték a „Betlehem mint karácsonyi játék”, „A kárpátaljai ruszinok karácsonyi szokásai és hiedelmei”⁴, „Tavaszi és húsvéti játékok és énekek”⁵, „Kárpátaljai Szobitki”⁶, „A Podkárpatzská Rusz keresztelési rítusának okai”⁷, „Vízalmok Kárpátaljai Ruszban”⁸ és mások.

Az említett cikkek közös vonása a gondos forrásválogatás, a tudományos általánosítás magas foka, a kárpátaljai anyag és a szomszédos régiók hasonló anyagának összehasonlító elemzésére tett kísérlet.

I. Pankevich helytörténészként némi figyelmet fordított a folklórtudományra is: a népdalok, mondák, legendák, közmondások stb. Ilyen volt „Fjodor Koriatovics herceg a szájhagyományban” című munkája⁹. I.

¹ Панькевич І. Славяноруська граматыка Арсенія Коцака другої половини XVIII ст. *Науковий збірник товариства "Просвіта"*. – 1927. – С.232-259.

² Панькевич І. Тишівська "Александрія" з початку XVIII ст. *"Науковий збірник товариства "Просвіта"*. – 1922. – С.6-106.

³ Панькевич І. Інвентарі (протоколи) канонічних візитарій воронівського округу з мовного огляду. *Науковий збірник товариства "Просвіта"*. – 1924. – С.240-260.

⁴ Панькевич І. Звичаї та повір'я різдвяні у русинів на Підкарпаттю. *Подкарпатська Русь*. – 1929. – №1-2. – С.-20-24.

⁵ Панькевич І. Весняні та великодні ігри та пісні. *Подкарпатська Русь*. – 1928. – С.71-75.

⁶ Панькевич І. Підкарпатські субітки, *Подкарпатська Русь*. – 1928. – №6. – С.121-125.

⁷ Панькевич І. Причинки до пізнання обряду крестин на Підкарпатській Русі, *Подкарпатська Русь*. – 1927. – №10. – С.235-237.

⁸ Панькевич І. Водяні млини на Підкарпатській Русі. *Подкарпатська Русь*. – 1934. – №3. – С.66-70.

⁹ Панькевич І. Князь Федор Коріятович в устной народной традиції, *Подкарпатська Русь*. – 1930. – №3 – С.47-52.

Pankevich finoman észrevette az ellentmondást, amely abban állt, hogy Kárpátalja és Galícia írott forrásai gyakran említik Koriatovicst, de a szájhagyományban kevésbé ismert.

A hivatalos ukrán történetírás által elhallgatott és figyelmen kívül hagyott I. Pankevics sokrétű helytörténeti öröksége az utóbbi időben visszatért a tudományos körforgásba, amit különösen a konferencia megtartása bizonyít¹.

A kárpátaljai irodalomnak szentelt történelmi és regionális művek tucatjai az ismert kutatótól, Ju. Javorszkiitól maradt fenn. Érdeklődésének témája mindenekelőtt a kárpátaljai irodalom és az egyház múltja volt. Ennek a tematikus csoportnak az elemző munkái közül érdemes kiemelni a „Podkárpatzská Rusz tudományos kutatásának történetéből”² és „Kárpátalja jelentősége és helye az orosz irodalom általános sémájában”³ című műveket. Ez utóbbiban különösen a kárpátaljai irodalmi folyamat periodizálására tettek kísérletet, és érdekes bibliográfiai anyagot tartalmazott.

A kárpátaljai irodalom múltjának tanulmányozásához egy másik orosz tudós, F. Arisztov is értékes hozzájárulást tett. Különösen az „A. F. Kralytskyi”⁴ című munkája érdemel nagy dicséretet, amely A. Kralytskyi műveinek teljes bibliográfiáját tartalmazza.

Értekes bibliográfiai anyag a XIX. század kárpátaljai írói életéről szerepelt az 1932-ben Munkácson megjelent „Kárpátoruszi írók” című műben⁵. A szerző bemutatta az olvasnak O. Duhnovics, I. Rakovszki, I. Silvaj és más írók életével és tevékenységével. A. Arisztov határozottan az orosz irodalom szerves részének tekintette a kárpátaljai irodalmat.

¹ Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23 - 24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992.

² Яворский Ю. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. – Прага, 1928.

³ Яворский Ю. Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности. – Прага, 1930.

⁴ Аристов Ф. А.Ф.Кралецкий. Карпаторусский сборник. – Ужгород, 1970. – С.69-78.

⁵ Аристов Ф. Карпаторусские писатели. – Мукачево, 1932. – 424 с. https://imwerden.de/pdf/aristov_karpato-russkie_pisateli_1916_1977__ocr.pdf utolsó látogatás ideje: 2023. nov.25.

1932-ben Ungváron megjelent E. Nedzelsky ruszofil tudós eredeti tanulmánya „Esszé a kárpáti irodalomról”. A szerző nem korlátozódott a szépirodalom kutatására, Kárpátalja tudományos vizsgálatának első lépéseit elemezte. Kritikusan közelítette meg I. Bazilovics, M. Lucskai, I. Duliskovics és más kutatók munkáját.

A Kárpátalján lezajlott nyelvi folyamatok történetét a végzettsége szerint nyelvész, meggyőződése szerint ruszofil H. Herovszkij kutatta. Tanulmányainak eredményeit a „Kárpátaljai ruszinok nyelve” című cikkben publikálták, ahol a szerző azt írta, hogy a kárpátaljai ruszinok nyelve a kisorosz nyelvhez tartozik, amely viszont az egyetlen orosz nyelvhez tartozik¹.

A kárpátaljai kulturális folyamatok alakulása számos cseh kutató, elsősorban F. Tiho és A. Hartl történeti és helytörténeti tanulmányainak tárgyává vált. Az 1922-ben F. Tiho által kiadott O. Dukhnovich versgyűjtemény gyakorlatilag az egyetlen maradt a következő fél évszázadban. F. Tikhi számos apró, de tartalmas művet szentelt a korábbi korok híres kulturális és közéleti személyiségeinek.

A cseh kutató nagy figyelmet fordított a forrástanulmányokra, különös tekintettel egy olyan kézzel írott emlékműre, mint a XVIII. századi „Moszkvai énekeskönyv”. A legnagyobb tudományos és regionális jelentőséggel bír F. Tykhai monográfiája „A modern irodalmi nyelv fejlődése Podkárpatátszka Ruszban”.

A. Hartl cseh irodalomkritikus a két világháború közötti időszakban Kárpátalján tevékenyen foglalkozott történelmi és regionális tanulmányokkal. A kárpátaljai irodalmi folyamatokat a cseh irodalom szemszögéből próbálta megérteni. Az egyes történeti szereplők tevékenységének tanulmányozása során A. Hartl ugyanakkor az irodalmi folyamatok elemző áttekintését részesítette előnyben. Ennek a munkának az eredménye a „Kárpátaljai ruszinok irodalmi

---

¹ Геровський Г. Мова підкарпатських русинів. *Чехословацке краєведєне*. – Прага, 1934. – Т.ІІІ – С.461.

újjáéledése” című tanulmány. A. Hartl az elsők között vetette fel Kárpátalja helyének kérdését a csehek és szlovákok kultúrájában.

O. Bonkalo magyar nyelvű kutató az ukrán, orosz és cseh hagyományok mellett az 1920-as, 1930-as években is folytatta a kárpátaljai kulturális folyamatok kutatását, 1935-ben megjelent „Kárpátalja ruszin irodalom és kultúrája” című munkája.

Kárpátalja gazdag és sokszínű szellemi kultúrája az 1920-as, 1930-as években az egyik legnépszerűbb történelmi és helytörténeti téma volt.

XX. század 20-30-as évei. Kárpátalja történeti helytudományi fejlődésének legtermékenyebb időszaka volt. Jelentős állami támogatással számos kulturális és oktatási társaság, kör, tudós, amatőr helytörténész tanulmányozta aktívan a régió múltjának különböző aspektusait. A történeti regionális tanulmányok elsajátították egy külön tudományág vonásait, kikristályosodott belső szerkezete, különálló tematikus problémák alakultak ki.

Ezen irányok egyike volt az általánosító konceptuális művek kialakítása, amelyek szerzői igyekeztek összefoglalni a felhalmozott forrás- és tényanyagot, megérteni Kárpátalja történetének tartalmát, periodizációját. Sikeres kísérletet tett O. Petrov orosz emigráns tudós. I. Kondratovics, V. Pacsovszki és mások Kárpátalja történetéről populáris tudományos esszét készítettek. A Kárpátalja történetével foglalkozó történeti és helyismereti anyagok jelentős helyet foglaltak el a csehszlovák tudományos irodalomban,

A legtöbb történelmi és helyi tanulmány, beleértve és monografikus munkák, a Kárpátalján lezajlott egyház- és vallástörténeti, művészeti, nyelvi folyamatoknak szenteltek. V. Hadzsega, I. Pankevics, Ju. Javorszki, F. Tiho és más tudósok eredményesen dolgoztak ebben az irányban.

3.3. A helyismereti turizmus fejlődése Kárpátalján

Kárpátalja területének a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozásával a térség turisztikai ágazata jelentős változásokon ment keresztül. Bővül a turisztikai kutatások spektruma is, amely jelenleg a nemzetgazdaság olyan ágának számít, amely a helyi lakosság életszínvonalának javítását hivatott pótlólagos bevételeket vonzani a régióba. A turisztikai infrastruktúra gyorsan fejlődött.

A turisztikai tevékenység aktivizálása a XX. század 20-30-as éveiben a köztársaságban ismert szervezet – a Csehszlovák Turisták Klubja – tevékenysége miatt. A klub tevékenységei között szerepelt a régió turisztikai lehetőségeinek tanulmányozása, a kijelölt útvonalak hálózatának bővítése, menedékházak építése az utazók számára, együttműködés kialakítása az erdészeti intézményekkel, a területek fejlesztése és kirándulásobjektumok, Podkárpatzská Rusz turisztikai övezetként való népszerűsítése. Az 1930-as években a klubnak a régió járásközpontjai mindegyikében voltak fiókjai.

Az 1920-as évektől a régió társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális életéről univerzális művek és gyűjtemények jelennek meg¹, amelyekben külön töredékek vázolják fel a régió kulturális és természeti erőforrásainak vonzerejét. Folytatódtak a terület külön természettudományi vizsgálatai. Figyelmet felkeltő munkák közzé tartoznak F. Vitásek kutatásai a régió hegyvonulatairól², M. Malokha – a Borzsavai Polonináról³, valamint a „Borzsava a Podkárpatzská Ruszban”⁴ összetett háromkötetes kiadványa vonzza a figyelmet. Ezek a művek nemcsak a természeti erőforrások jellemzőit írják le, hanem a fejlesztésükről és használatukról tájékoztatást adnak. A térség balneológiai erőforrásainak kutatásával foglalkozó munkák jelentős érdeklődésre tartanak számot a turisztikai tanulmányok keretében. Az ásványvizek felhasználásának

¹ Kozminova A. Podkarpatská Rus : práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné. Karlín, 1922. – 128 s.

² Vitásek F. Naše hory ve věku ledovém. Praha, 1924. – 84 s.

³ Maloch M. Boržavské Poloniny v Podkarpatské Rusi. Praha, 1931. – 200 s

⁴ Boržava v Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1932 (I), 1933 (II), 1936 (III). – 124 s.,

Boržava v Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1933 (II) –63 s., 60 s

Boržava v Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936 (III) – 60 s

sajátosságairól és a vízfürdők működéséről a 20-as évek már említett átfogó gyűjteményeinek oldalairól értesülünk. Az ebben az irányban fontos közények közzé tartozik Weissner F. híres kutatónak - a régió ásványkincseiről szóló cikkei¹.

Az idegenvezetők minőségi változásokon mennek keresztül. Ennek az időszaknak az alapvető turisztikai munkája I. Kral és A. Svoboda „Kárpátaljai Rusz és Szlovákia Kassától keletre túrakalauza”². Tartalmát tekintve egyedülálló kiadványról van szó, amely első ízben foglalja össze a régió turistaútvonalainak hálózatáról szóló információkat részletes leírással, térképekkel és gyakorlati ajánlásokkal az átjárásukhoz. Ezen túlmenően bemutatásra kerül a vendéglátás (szállás- és vendéglátás) és a közlekedési infrastruktúra lehetőségeinek alapos elemzése.

Értékes helytörténeti kiadvány Ja. Dostal „Kárpátaljai Rusz” című útikönyve³, amely az 1930-as évek turistaútjait ismerteti. A régió turisztikai és rekreációs vonzereje mellett minden település társadalmi-gazdasági, kulturális és vallási életéről is tartalmaz információkat. Ja. Dostal a Csehszlovák Turisták Klubja által kiadott topográfiai térképek turisztikai magyarázatainak szerzője is⁴.

Kárpátalja az újonnan létrejött Csehszlovákia részévé válásával a nyári-téli, túrázó és síturizmus jelentős fejlődésnek indult a térségben. Az turisztika anyagi bázisának nagyarányú fejlesztésében a főszerepet a Csehszlovák Turisták Klubja (CSKT) játszotta, amelynek Podkárpatzská Rusz valamennyi járási központjában volt kirendeltsége. A szervezet kirendeltségei módszeres és

¹ Wiesner F. Vodstvo a minerální prameny země Podkarpatoruské: Druhé vydání. Užhorod, 1935. – 68 s. ; Wiesner F. Země Podkarpatská. Přírodní bohatstva. Publikace pro zem Podkarpatská Rus / Sestavil Gustav Bianchi. – Banská Bystrica, 1932. – s. 38-43.

² Král J. Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí a Slovenskem východně od Košic. Mukačevo, 1923. – 116 s.

³ Достал Я. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки : 1919-1938 рр.). Путівник-довідник. Переклад, упоряд., доповн. Ю. Фатули. Ужгород : Карпати, 2014. – 312 с.

⁴ Достал Я. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки : 1919-1938 рр.) Путівник-довідник. Переклад, упоряд., доповн. Ю. Фатули. Ужгород : Карпати, 2014. – с.5

gyakorlati segítséget nyújtottak minden utazónak az egyéni és csoportos útvonalak megszervezésében a régió síkvidéki és hegyvidéki részén.

A térség turisztikai bázisa fejletlen volt, a Klub kénytelen volt együttműködni a régió állami erdészeti hatóságaival, amelyek kiterjedt erdei úthálózzal, kisvasúttal és a folyók felső folyásánál több tucat tározóval rendelkeztek, amelyek a raftingolók számára vizet halmoztak fel. Az erdészek lakóépületeket építettek tározók, gátak és duzzasztók közelében, hogy megvédjék ezeket a mesterséges vízi építményeket. Folyamatosan több tucat fakitermelő és favágó alkalmazta őket, akik számára szolgáltató és élelmiszer-ellátó rendszert alakítottak ki. Egyes esetekben a turisták jól elrendezett erdészházakat használhattak éjszakázásra. Ezenkívül a XX. század 20-30-as éveiben a CsTk-nak sikerült saját menedékhelyet építenie kedvező helyeken. A nyári turistaszezonban a réteken és a hegyoldalakon meglehetősen sűrűn terültek el pásztorkunyhók, nyári vagy téli elkerített istállók, karámok amelyeket különösen a szervezetlen kis turistacsoportok használtak. Ennek köszönhetően az utazók szükség esetén a sátor közelében olcsón vásárolhattak tej- és húskészítményeket.

A kárpátaljai turistautak népszerűsítését elősegítette a városokban és falvakban iskolahelyiségek, szállodák, éttermek, turisztikai eszközök értékesítési pontjainak hálózatának kiépítése, amely lehetővé tette a szegény utazók számára is, hogy átmenetileg olcsó lakhatást és ételmezt kapjanak. Különösen gyors ütemben bővült a turisztikai szálláshelybázis. Így 1939 elejétől Ungváron a „Korona” (82 férőhely), a „Bercsényi” (70 ágy), a „Karpattia” (50 ágy), az „Orient” és a „Central” (egyenként 40 ágyas) szállodák működtek. Munkácson - a „Zirka” szálloda (70 férőhellyel), Beregszászban - a „Grand” szállodák (40 férőhellyel), a „Donat” (26 ágyas), a „Sólyom” társaság épülete (15 ágyas), Nagyszőlősön – „Royal” (26 ágy), „Európa” (24 ágy), „Karpattia” (14 ágy), Huszton a „Korona” (40 ágy), „Royal” (32 ágy), „Central” (60 férőhely) szállodák működtek.

A Csehszlovák Turisták Klubja kiterjedt menedékhálózatot, turistakunyhókat, házakat épített: hegycsúcsok vagy rétek alatt, hóolvadási tározók közelében, téli és nyári legelők, pásztorkunyhók közelében¹.

A leglátogatottabb objektumainak listáján a négy turisztikai régióban Ungvár, Munkács, Huszt, Nagyszőlős, Técső, Rahó kulturális, történelmi, építészeti és természeti nevezetességei, valamint a korábbi történelmi időszakok más járási központjai és koronavárosai szerepeltek, Szlatinai sóbányák, Rókamezői (Liszicsevo) „Gamora”, Szineviri-tó, 12 vár és várromok, több mint két tucat kolostor, népi mesterek Lipcsában, Gányán, Nagybocksóban, Rahóban, borospincék Ungváron, Szerednyén, Borhalmon, Munkácson, Beregszászban, Ilosvál, őserdők a Técsői és Rahói régiókban, a Fekete mocsár vízimadaraival, az ungvári Rotunda, a Pip Ivan-hegyi csillagvizsgáló, a kelta települések régészeti feltárásának lelőhelyei Galis és Lovacska hegyekben Munkács mellett, Dák és Római települések Felső és Alsóveresmart közelében stb. A turisták élvezték az Ungvár – Antalóc, Beregszász – Kovácsrét, Taracköz – Királymező, Kőrösmező – Kozmescsik utvonalu kisvasutat, sátrat vertek az erdőszgazdaságok hegyi víztározói és a pásztorkunyhók közelében.

A CsTK kárpátaljai szervezetének aktív tevékenységéről tanúskodik az 1928-ban kialakított 343 km hosszú kárpátaljai jubileumi turistaút (útvonal), amelyhez 22 jelzett mellékút csatlakozott, amelyek teljes hossza mintegy 1000 km volt. 1937-ben 61 épület 475 férőhellyel állt a klub rendelkezésére, 14 épület egész évben üzemelt.

A CsTK szisztematikus és következetesen népszerűsítette az egészséges életmódot, téli és nyári turistautakat hirdetett, új sípályákat épített ki, síbázisok építését tervezte Berezniai, Ilosvai, Rahói, Voloveci, Runa Polonina, Borszavai Polonina, Szvidoveci hegygerincen. A cseh üzletemberek jelentős összegeket fektettek be ennek a területnek a fejlesztésébe.

¹ Поп І.І. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2000. 440 с

A turisztikai vállalkozók az 1930-as években a turizmus új formáját indították el – a magánturizmust. A tulajdonosokkal szembeni követelmények rendkívül magasak voltak, mind a háztartási, mind a pénzügyi, egészségügyi és higiéniai szolgáltatások terén.

Az 1930-as években Olekszandr Grabar és Stepan Fedor, az ungvári gimnázium tanárai jelentős mértékben hozzájárultak a turizmus fejlesztéséhez és a lakosság körében történő népszerűsítéséhez. Módszertani fejlesztéseikben, tanácsaikban a fő figyelmet az állat- és növényvilág megőrzésére fordítottak, a harmónia fenntartására, a természettel való kommunikációra.

A téli-nyári kikapcsolódásról, valamint Kárpátalja fontos turisztikai városairól szóló propaganda- és reklámanyagok rendszeresen megjelentek cseh és szlovák, valamint angol, francia és német nyelven.

Kárpátalja turisztikai lehetőségeit bemutató útikönyvek és segédkönyvek jelentek meg, amelyeket a turisztikai szakma neves szakemberei állítottak össze az „Orbis” kiadónál¹.

A turizmus tárgyi-technikai bázisának gyengesége a 20. század 20-as és 30-as éveiben a régióban megakadályozta a rekreáció minden fajtájának kialakulását. A legnépszerűbbek az iskolások és fiatalok egy- és kétnapos kirándulásai, túrái településeik peremére, természeti és történelmi emlékekre, hegyi kirohanások a legközelebbi csúcsokra való feljutásokkal. A térségben megjelentek a falusi, ökológiai, hegyi, sí-, iskola-, zarándokturizmus első megnyilvánulásai, javult a külföldi utazók fogadása, fenntartható fejlődést nyert a belföldi turizmus.

Az útvonalak többsége azonban néhány fő útvonal kivételével nem volt jelölve, folyamatosan gondot okozott az oktatók, idegenvezetők-fordítók, túravezetők képzése, átképzése. A hegyvidéken csak néhány sípályát rendeztek be a síelés követelményeinek és szabályainak megfelelően, az első lépésekben

---

¹ Філософія і культурологія туризму / Відп. ред. В.С. Пазенок. – К.: КІТЕП, 2001. – С. 63

az egészségturizmus, a szív- és érrendszeri betegségek kezelésére szolgáló ásvány- és termálvizet hasznosító szanatóriumok építése volt.

ÖSSZEGZÉS

A két világháború közötti időszakban Kárpátalján fontos helytörténeti probléma volt a múzeumi ügyek megfelelő szervezése és egységesítése. Számos iskolai múzeum működött, regionális szinten a múzeumokat a „Prosvita”, az O. Duhnovics társaság, a Néprajzi Társaság, a T. Lepoczki társaság hozta létre. Az ilyen szétszórtság negatívan hatott a muzeológia helyzetére, gyengítette a helytörténeti munka egészét. A polgári közigazgatás a 20-as évek eleje óta igyekezett megszerezni a múzeumi tevékenységet. Ebből a célból 1923-ban az iskolai dolgozatnál létrehozták a „Kárpátaljai Rusz Regionális Muzeológiai Intézményét”, melynek vezetője az iskolai dolgozat vezetője volt. A charta szerint ennek az intézménynek nemcsak szervezeti, hanem tudományos központtá is kellett volna válnia.

A két világháború közötti időszak kárpátaljai helytörténeti munkáinak egyik iránya a szisztematikus régészeti kutatások bevetése volt. Ez a kérdés megfelelő figyelmet kapott a szövetségi kormánytól és a helyi közigazgatástól. A prágai Állami Régészeti Intézet módszertani segítséget nyújtott a kárpátaljai régészeknek, különösen J. Jankovicsnak. Ya. Byom intézet vezető szakembere [54] többször is részt vett Kárpátalja területén végzett ásatásokon. A régészeti kutatás jelentős anyagi ráfordítást igénylő helytörténeti eleme volt. A Kárpátaljai Rusz területén végzett ásatások szinte mindegyikét a zemsztvoi kormány finanszírozta, ezért minden következő évre jóváhagyta a régészeti kutatások terveit. 1931-ben a T. Legotskyról elnevezett múzeumi társaság az iskolai dolgozattal együtt megszervezte a régészeti kataszter összeállítását. Ebből a célból minden vidéki iskolába cseh, magyar és orosz nyelvű kérdőívet küldtek, amely 14 kérdésből állt⁵⁵. A legtöbb iskola tanárai és diákjai csatlakoztak ehhez a munkához. A zemsy-kormány illetékes szakértők segítségével ellenőrizte a régészeti ásatások minőségét. 1934-ben E. Zatloukal régészt az elégtelen

szakmai felkészültség miatt nemcsak megtagadták, hanem a további ásatásokat is eltiltották a Kárpátaljai Rusz területén.

A Zemszkij és a kerületi önkormányzatok szervezői, esetenként kezdeményezői voltak a történelmi személyiségek évfordulóinak tömeges megünneplésének, emlékművek felavatásának, ami a helytörténeti munka fontos formája is volt.

A levéltári intézmények, különösen a Kárpátaljai Rusz Regionális Levéltára végeztek bizonyos helytörténeti tevékenységet. Mindenekelőtt a dokumentumok feldolgozása és publikálása, a muzeális intézmények segítése a kiállítások kialakításában. A levéltár munkatársai érdekes anyagokat készítettek és publikáltak az egyes települések történetéről, híres családokról stb.

A kárpátaljai helytörténeti mozgalom jelentős felemelkedését, amely a 20-as, 30-as években végbement, számos objektív tényező határozta meg. Meghatározó volt általában a csehszlovák állam, azon belül is a helyi közigazgatás konstruktív, kedvező helyzete. A 20-as évek eleje óta a Csehszlovák Köztársaságban olyan törvényi és szabályozási keretek jöttek létre, elsősorban a történelmi és kulturális műemlékvédelem területén, amely nélkül a helytörténeti kutatás fejlesztése lehetetlen volt. A helytörténet megszűnt az egyéni lelkesek munkája lenni, de tömegmozgalom jelleget szerzett az O. Dukhnovichról elnevezett „Prosvita” társaságoknak, a T. Legotszkijról elnevezett társaságoknak, a Néprajzi Társaságnak és másoknak köszönhetően. Az állam kedvező feltételeket teremtett ezen egyesületek tevékenységéhez, biztosította számukra a szükséges anyagi támogatást. A Kárpátaljai Rusz polgári közigazgatásának iskolai dolgozata közvetlenül foglalkozott a helytörténeti problémákkal. Jelentős elismerés illeti első menedzserét, Y. Pesheket. A két világháború közötti időszakban az iskolai dolgozat több száz történelmi és kulturális emléket mentett meg, köztük T. Legotsky gyűjteményének jelentős része. Az 1920-as évektől az iskolai dolgozatban sikerült kötelező tantárgyként bevezetni a helytörténetet az iskolai programokba, tankönyveket és

kézikönyveket adtak ki, programokat dolgoztak ki, tanári szakembereket képezték. Az iskolai beszámoló finanszírozta a két világháború közötti korszak helytörténeti rendezvényeinek nagy részét, és felügyelte az érintett közéleti szervezetek tevékenységét. Az egyházi intézmények, levéltári intézmények, egyéb állami szervek jelentős szerepet vállaltak a helytörténeti munkában, tevékenységük megteremtette a szükséges feltételeket a közszervezetek és az egyes helytörténeti kutatók munkájához.

FELHASZNÁLT FORRÁS ÉS IRODALOM JEGYZÉK

Források

- 1 1881. évi XXXIX. törvénycikk - 1.oldal - Ezer év törvényei [Internetes felület] jogtar.hu
- 2 1916. évi IX. törvénycikk - 1.oldal - Ezer év törvényei [Internetes felület] jogtar.hu
- 3 Boržava v Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1932 (I)
- 4 Boržava v Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1933 (II)
- 5 Boržava v Podkarpatské Rusi. Bratislava, 1936 (III).
- 6 Honza A. Podkarpatska Rus. Praha, 1919.
- 7 Kadlec K. Podkarpatska Rus. Praha, 1920
- 8 Kozminova A. Podkarpatská Rus: práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné. Karlin, 1922
- 9 Král J. Turistický průvodce Podkarpatskou Rusi a Slovenskem východně od Košic. Mukačevo, 1923.
- 10 Lubor Niederle: Slovanské starožitnosti Díl 4. Brusník & Kohout in Prague in 1924
- 11 Maloch M. Boržavské Poloniny v Podkarpatské Rusi. Praha, 1931.
- 12 Pasternak J. Podkarpatska Rus v mladsí době kamenne. Niederlův sb o m ik - Praha, 1925; Pasternak J. Ruske Karpaty v archeologii. - Praha, 1928
- 13 Vításek F. Naše hory ve věku ledovém Praha, 1924.
- 14 Wiesner F. Vodstvo a minerální prameny země Podkarpatoruské: Druhé vydání. Užhorod, 1935.
- 15 Wiesner F. Země Podkarpatská. Přírodní bohatstva. Sestavil Gustav Bianchi. Bánška Bystřica, 1932.
- 16 Вакаційні краєознавчі й природописні курси в Рахові. Подкарпатська Русь.- 1931.- №5-6.
- 17 Вісті Етнографічного товариства.- 12.1937.- №5-6.

- 18 Волошин А. Заснування й розвиток Товариства «Просвіта». З реферату, виголошеного на сепросвітянському з'їзді в Ужгороді дня 17.X.1937. *Народний календар товариства «Просвіта» на рік 1938.* Ужгород, 1938. [Електронний ресурс]. <https://web.archive.org/web/20160625115342/http://litopys.org.ua/volosh/volosh17.htm>
- 19 Ворон А. До реформи школьного навчання історії. *Учитель.*- 1930.- №7-10.
- 20 Гаджега В. Дві студії о правеку Подкарпаття. *Подкарпатська Русь.* 1925. №9; 1926.- №.-1.
- 21 Гаджега В. Витяги із літописа Аноніма. *Подкарпатська Русь.*- 1929.-№N3-12.
- 22 Гаджега В. Наші культурні і церковні справи на єпископських нарадах 1773 р. у Відні. *Подкарпатська Русь.*- 1926.- №5
- 23 Гаджега В. Гречеські і руські монастирі под Арпадовичами. *Подкарпатська Русь.* 1924. №4.
- 24 Гаджега В. Канонічна візитація у Спішу р.1701. *Подкарпатська Русь.* - 1934.-№1-10.
- 25 Гаджега В. О первых початках народного школьництва на Подкарпатской Руси. *Подкарпатська Русь.* – 1927. – №.1-5.
- 26 Гаджега В. О первых печатках народного школьництва на Подкарпатской Руси. *Подкарпатська Русь.* – №6.
- 27 Гаджега В. Папська булла о переложенню архіва греко-католицької Мукачівської єпархії з Мукачева до Ужгороду. *Науковий збірник товариства „Просвіта”.* – 1934.
- 28 Гаджега В. Пастырський лист Иоанна Бродача о науочованню дітей из рока 1762. *Подкарпатська Русь.* – 1932– №6.
- 29 Гаджега В. Перва спроба історії греко-католицької мукачівської єпархії. *Науковий збірник товариства „Просвіта”.* – 1924

- 30 Гаджега В. Печерська лавра Тихонська. *Подкарпатська Русь*. – 1925. – №6-8.
- 31 Гаджега В. Севлюш, особливо под королями Арпадовичами. *Подкарпатська Русь*. –1925. – №1-4.
- 32 Залозецький В. Задачі консерваторської праці для охорони пам'яток мистецтва на Подкарпатській Русі. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – Ужгород, –1922.
- 33 Календар „Просвіти” на р. 1926. – Ужгород, –1925.
- 34 Календар „Просвіти” на р. 1937. – Ужгород, –1936.
- 35 Кондратович І. Борьба за руський язык в Ужгородській гимназії. *Подкарпатська Русь*. –1927. – №6
- 36 Кондратович І. Додатки к історії школьництва Підкарпатської Русі. *Подкарпатська Русь*. – 1924. – №2
- 37 Наш родний край. –1926. – №10;
- 38 Наш родний край. –1930. –№1;
- 39 Наш родний край. – 1927. –№4.
- 40 Новаківський М. Національний музей й бібліотека Підкарпатської Русі. *Календар „Просвіти” на р. 1923*. – Ужгород, – 1922.
- 41 Новаківський М. Національний музей й бібліотека Підкарпатської Русі. *Календар „Просвіти” на р. 1923*. – Ужгород, –1922.
- 42 Панькевич І. Весняні та великодні ігри та пісні. *Підкарпатська Русь*. – 1928.
- 43 Панькевич І. Найдавніша грамота подкарпаторуська. *Підкарпатська Русь*. – 1925. –№7.
- 44 Панькевич І. Тишівська „Александрія” з початку XVIII ст. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – 1922.
- 45 Панькевич І. „Віфлеєм” як різдвяна ігра і вертеп. *Підкарпатська Русь*. – 1925. –№2.

- 46 Панькевич І. „О пути Ерусалимской” Даниїла архимандрита монастиря Корсунського” в списку кінця XVIII ст., *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – 1925.
- 47 Панькевич І. Водяні млини на Підкарпатській Русі. *Підкарпатська Русь*. –1934. –№3.
- 48 Панькевич І. Гуцульські страви. *Подкарпатська Русь*. – 1932. –№6.
- 49 Панькевич І. Деякі уваги і предложеня до науки о родном краю. *Подкарпатська Русь*. – 1926. –№2.
- 50 Панькевич І. Звичаї та повір'я різдв'яні у русинів на Підкарпаттю. *Подкарпатська Русь*. – 1929. –№1-2.
- 51 Панькевич І. Із матеріальної культури Підкарпатської Русі. Сани на руськім Підкарпаттю. *Подкарпатська Русь*. –1924.
- 52 Панькевич І. Інвентарі (протоколи) канонічних візитарій воронівського округу з мовного огляду. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – 1924.
- 53 Панькевич І. Кілька нових доб до життєпису Михайла Феодула Оросвиговського-Андрелли. *Подкарпатська Русь*. – 1931. – №7.
- 54 Панькевич І. Князь Федор Коріятович в устной народной традиції. *Подкарпатська Русь*. – 1930. –№3
- 55 Панькевич І. Ладомирівське учительне євангеліє. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – 1924.
- 56 Панькевич І. Підкарпатські субітки. *Подкарпатська Русь*. –1928 – №6.
- 57 Панькевич І. Пістрялівський рукопис Александрии з року 1774. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – 1925.
- 58 Панькевич І. Причинки до пізнання обряду крестин на Підкарпатській Русі. *Подкарпатська Русь*. – 1927. – №10.
- 59 Панькевич І. Славяноруська граматика Арсенія Коцака другої половини XVIII ст. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – 1927.

- 60 Панькевич І. Що читали діти наших предків в школах в другій половині XVIII ст. *Подкарпатська Русь*. –1925. –№7.
- 61 Пешек Й. Наука о родном краю. *Учитель*. –1920. – №1-2.
- 62 Пешина Й. Краєзнавчий курс для учителів народних шкіл в Рахові. *Подкарпатська Русь*. – 1931. –№7.
- 63 Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгород, 1936; Логк.
- 64 Подкарпатська Русь. 15.6.1926. – №6.
- 65 Примітки на „Історію” Кондратовича. *Учитель*. – 1932. – №2.
- 66 Протокол II загального з'їзду Педагогічного товариства Підкарпатської Русі (19.5.1926) *Подкарпатська Русь* – 1926.-№2.
- 67 Яцко П. Археологічні находки из преисторичної доби в Перечині. *Подкарпатська Русь*. – 1925. – №6.
- 68 Товариство „Просвіта” за р. 1930. Календар „Просвіти” на р. 1931. – Ужгород, 1930.
- 69 Яцко П. Значення краєзнавства. *Подкарпатська Русь*. –1925. –№2.
- 70 Яцко П. Научованя краєзнавства в народной школе. *Подкарпатська Русь*. – 1926. – №6.

Irodalom

- 71 Boros L. Az Országos Lehoczky-múzeum létrejötte és működésének kezdete (1907–1928) *Acta Beregsasiensis* = 9. évf. (2010.) [[Internetes felület](#)] niif.hu
- 72 Hýbl F. Školství na Podkarpatské Rusi v průběhu první Československé Republiky. *Науковий вісник Закарпатського художнього інституту*. – 2013. – № 3. – С. 251-263. [[Internetes felület](#)] http://nbuv.gov.ua/UJRN/newtracaar_2013_3_27.
- 73 Tarján M. Tamás 1919. szeptember 10. A saint-germaini békeszerződés aláírása [[Internetes felület](#)] rubicon.hu

- 74 Tokar M, Fedinec Cs. *A csehszlovák állam integráló politikája. Kárpátalja 1919 - 2009: történelem, politika, kultúra.* Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest 2010
- 75 Аристов Ф. Хронологический перечень напечатанных сочинений А.В.Духновича. – Ужгород, 1928.
- 76 Аристов Ф. А.Ф.Кралицкий. *Карпаторусский сборник.* – Ужгород, 1970.
- 77 Аристов Ф. Карпаторусские писатели. – Мукачево, 1932.
- 78 Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1993.
- 79 Второй год деятельности Кружка по изучению Подкарпатской Руси при Русском Народном Университете в Праге в 1932-33 гг. *Карпаторусский голос.* – 2.VII. 1933.
- 80 Геровський Г. Мова підкарпатських русинів. *Чехословацкое краеведение.* – Прага, 1934. – Т.ІІІ
- 81 Данилюк Д. В. Гаджега - дослідник Історії і культури Закарпаття. *Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії культури країн Центральної і Південно-Східної Європи.* – Ужгород, 1993. – Вип. 2.
- 82 Данилюк Д. Популяризація історії Закарпаття на сторінках журналу „Наш родний край”. Тези ІІІ народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження О.Маркуша. – Хуст. – 1991
- 83 Достал Я. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки : 1919-1938 рр.). Путівник-довідник. Переклад, упоряд., доповн. Ю. Фатули. – Ужгород : Карпати, 2014.
- 84 Записки Наукового товариства ім. Шевченка [Електронний ресурс] www.ntsh.org
- 85 Заплетал Ф. Древние храмы югокарпатских русинов. – Прага, 1923.
- 86 Заплетал Ф. Деревянные храмы Подкарпатской Руси– Прага, 1924.

- 87 Заплетал Ф. Искусство средневековья в Подкарпатской Руси. Чехословацкая республика. – Прага, 1924.
- 88 Заплетал Ф. Турецкие мотивы в русинской древней архитектуре. Чехословацкая республика. – Прага, 1923.
- 89 Кондратович І. История Подкарпатской Руси для народа.– Ужгород, 1991.
- 90 Керецман В. Ю. Краєзнавчий часопис «Подкарпатська Русь». *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30 рр. ХХ ст.* – Ужгород, 1992.
- 91 Керецман, В. Іван Панькевич і проблеми історичного краєзнавства на Закарпатті в 20–30-х рр. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича: (23–24 жовт. 1992 р.) Закарпат. край. т-во «Просвіта», Закарпат. краєзнав. музей.* – Ужгород, 1992.
- 92 Керецман, В. Ю. Історико-краєзнавчі матеріали на сторінках журналу «Наш рідний край» (1922–1939) *.Науковий вісник Ужгородського університету : сер. : Історія. Вип. 1.* – Ужгород, 1995.
- 93 Керецман, В. Ю., Керецман Н.П. Краєзнавча діяльність «Просвіти» на Закарпатті. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник I (XV).* – Ужгород : Закарпат. край. т-во «Просвіта», 1996.
- 94 Керецман, В. Ю., Король, І. Ф. О. Петров та В. Францев як дослідники історії Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету : сер.: Історія. Вип. 1.* – Ужгород, 1995.
- 95 Керецман, В. Ю., Ліхтей, І. М. Діяльність громадських організацій : [20–30-ті рр.]. *Нариси історії Закарпаття.* – Т. II : (1918–1945) – Ужгород, 1995.
- 96 Кобаль Й. Бібліографічний покажчик до праць Т.Легоцького. Вступ. – *Ужгород, 1990.*
- 97 Кожминова А. Подкарпатская Русь. – Прага, 1922

- 98 Кузьма В. Історіографія історії музейної справи на Закарпатті в ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 2(47)*, – 2022 С. 182 [Електронний ресурс] <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/267635/264981>
- 99 Кузьмин М.Н. Школа й образование в Чехословакии. – М., 1968.
- 100 Лобода С. Преса Закарпаття як складова педагогічної періодичної преси України 1900 – 1930-х рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] <http://ipa.udpu.edu.ua/article/view/15089/12896>
- 101 Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23 - 24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992.
- 102 Микитась В.Л. Давня література Закарпаття. *Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму*. – Львів, 1968.
- 103 Мукачево. Путеводитель по городу й окрестности. – Мукачево, 1935.
- 104 Народное искусство Подкарпатской Руси. Пояснительный текст С.К.Марковского. – Прага, 1925.
- 105 Отгув словник научний. – Прага, 1937. Т.4.
- 106 Палинчак, В. В. Етапи розвитку музейної справи на Закарпаття у першій половині ХХ ст., *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, вип. 1 (32)*, –Ужгород: Вид-во УжНУ, 2014
- 107 Пальок В. Наукова і видавнича діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст. *Carpatica –Карпатика*. – Ужгород, 1992. Вип.1.
- 108 Пальок В. Роль О.Маркуша в розвитку краєзнавства на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст. *Тези III народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження О.Маркуша*. – Хуст. – 1991;
- 109 Панкулич В. Розвиток музейництва Ужгорода в 1920-1940-х роках. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1 (32)*, – 2014.
- 110 Пачовський В. Історія Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1921.

- 111 Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України. – Львів, 1938.
- 112 Перфецький Є. Василій Тарасович, єпископ Мукачівський. *Науковий збірник товариства „Просвіта”*. – 1924.
- 113 Петров.А.Л. Задачи карпаторусской историографии. – Прага, 1930.
- 114 Пецкар М. З історії діяльності культурно-освітнього Товариства імені О.В.Духновича в 20-ті роки ХХ століття. *Актуальні питання історії Закарпаття*. Зб. наук. студ. робіт. – Ужгород, 1992.
- 115 Поп І.І. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2000.
- 116 Русак Ю. К истории наших монастырей. Огляд проблеми, историография. *Русский вестник* – 26.IX.1928.
- 117 Сабов Є. Христоматія церковно-словянских й угро-русских литературних памятников с прибавлением угро-русских народных сказок на подлинных наречиях. – Ужгород, 1893
- 118 Саханев В. Карпаторусский народный орнамент. *Центральная Европа*. – 1934. – №5.
- 119 Саханев В. Древнейшие каменне церкви Карпатской Руси. *Центральная Европа*. – 1932. №5.
- 120 Саханев В. Карпаторусская иконопись. *Центральная Европа*. – 1934.
- 121 Саханев В. Национальній костюм у карпатороссов. *Руський народний голос*. 1934. – 2.XII-4.XII.
- 122 Саханев В. Резьба по дереву в Карпатской Руси. *Центральная Европа*. – 1934.
- 123 Сова П. Прошлое Ужгорода. – Ужгород, 1937.
- 124 Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Львів, 1994.
- 125 Странский А. Деревянная церковная архитектура в Карпатах. *Ставительске листі*. – 1923.- №9.

- 126 Стряпко І. Товариство «Просвіта» у громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939). – Ужгород «Інформаційно-видавничий центр ЗППО», 2012.
- 127 Федака, П., Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі–України (1920 -1939) – Ужгород, 1990.
- 128 Федака П. Нарис історії товариства „Просвіта” Карпатської Русі–України (1920-1939) – Ужгород, 1991
- 129 Феделеш В.Й. Учебник стории Подкарпатской Руси од найдавніших часов до наших дней й Чехословакии до XIV века. – Ужгород, 1924.
- 130 Фейерчак П. Очерк литературного движения угорских русских. – Одесса, 1888.
- 131 Філософія і культурологія туризму / Відп. ред. В.С. Пазенок. – К.: КІТЕП, 2001.
- 132 Яворский Ю. Значение й место Закарпатья в общей схеме русской письменности. – Прага, 1930
- 133 Яворский Ю. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. – Прага, 1928.
- 134 Янкович Й. Мукачевский град. – Мукачево, 1931.

FÜGGELÉKEK

Függelék A

Lehoczky Tivadar

forrás: [Osobnosti našich dějín: LEHOCZKY Tivadar | Rusyn.sk](#)

Függelék B

Proszvita társaság megalakulása

Forrás: <https://www.mukachevo.net/ua/news/view/27639>

Függelék C

Duhnovics társaság Orosz Népháza

forrás: Народний дім Товариства ім. О. Духновича / Чеський центр Київ
(czechcentres.cz)

РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЦЬКОГО РУХУ НА ЗАКАРПАТТІ У 1920-1930-Х РР.

Після входження Підкарпатської Русі до складу першої Чехословацької Республіки організація краєзнавства досягла значних наукових результатів у вивченні історії краю. Значний масив історико-краєзнавчої інформації, набутої у 20-30-х роках ХХ ст. піддалося певному внутрішньому структуруванню. Вертикальна структура історичного краєзнавства вибудовувалася залежно від ступеня узагальнення та наукової значущості історико-краєзнавчого матеріалу. У містах і особливо селах Закарпаття сотні аматорів співпрацювали з «Просвітою», Товариством О. Духновича, Етнографічним товариством, Музейним товариством ім. Т. Легоцького. Збирали етнографічні та археологічні матеріали, записували легенди, перекази про історію, обряди, звичаї поселень. Велике значення мав внесок аматорів у розвиток різноманітних форм історико-краєзнавчої роботи.

Ключові слова: Podkarpatská Rusz, краєзнавчий рух, історія, краєзнавство, Закарпаття

THE LOCAL KNOWLEDGE MOVEMENT DEVELOPMENT IN ZAKARPATTIA IN THE 1920S AND 1930S

After the entry of Subcarpathian Rus into the first Czechoslovak Republic, the organization of local studies achieved significant scientific results in the study of the history of the region. A significant array of historical and local history information acquired in the 20s and 30s of the 20th century. underwent a certain internal structuring. The vertical structure of historical local history was built depending on the degree of generalization and scientific significance of historical and local history material. In the cities and especially the villages of Transcarpathia, hundreds of amateurs cooperated with "Prosvita", the Society of O. Dukhnovych, the Ethnographic Society, the Museum Society named after T. Legotskyi. They collected ethnographic and archaeological materials, recorded legends, stories about the history, rituals, and customs of the settlements. The contribution of amateurs to the development of various forms of historical and local history work was of great importance.

Keywords: Podkarpatská Rusz, local knowledge movement, history, local history, Transcarpathia